దానము చేసెను. భాండసేనాధిపతి భాండసేనను జయించినపిమ్మట కొంపి పత్తికి భాండసముద్ర మనిపేరు పెట్టి భాండసముద్ర మను నొకతటాకమును త్రవ్వించి భాండేశ్వరలింగమును బ్రతిష్ఠగావించి యున్నతమైన దేవాలయమును బ్రాకారములను నిర్మింపించి సువర్ణకలశములను బెట్టించి యాదేవుని కైంకర్యమునకై అనపర్తియను గ్రామము నొసంగెను. వీరును దుర్జయవంశజుల మని చెప్పుకొన్నవారు గావునఁ గమ్మనాటిరెడ్లలోనివారే యని చెప్పవచ్చును.

•చాగిపోతరాజు - గుడిమెట్టరాజులు.

చాగివారు కాకతీయచక్రవర్తులకాలమున గుడిమెట్టరాజధానిగ నందిగామసీమను బరిపాలనముచేసిన సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండిరి. చాగివారిలో వేఱొక కుటుంబమువారు పల్నాడు పరిపాలించుచుండిరని పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ జదివియున్నాము. పల్నాటిచాగివారు హైహయవంశజులమయిన క్షత్రియుల మని చెప్పుకొనియుండుట మన మెఱుంగుదుము. గుడిమెట్లచాగివారు దుర్జయవంశజుల మనియు, మనుకులసంభవుల మనియుఁ, జెప్పుకొని యున్నారు. దుర్జయవంశజు లయిన రాజు లనేకులు విష్ణుపాదోద్భవులమైన చతుర్థాన్వయుల మని బాహాటముగాఁ జెప్పికొనియున్నారు. అదియునుగాక వీరలు కాకతీయ రాజబంధువులుగఁ గనుపట్టుచున్నారు. వీరిశాసనములందెచ్చటను కాకతీయులకు సామంతుల మని చెప్పికొని యుండలేదు. గుడిమెట్టచాగివారిలోఁ గొందఱు మనుకులసంభూతుల మని చెప్పుకొనియుండుటచేత వారిసంతతివారు తమది సూర్యవంశమనియు, వసిష్ఠ గోత్రమనియుఁ జెప్పుకొన నారంభించిరి. గణపతిదేవరాయలకాలమునం దుండిన చాగిపోతరాజు గోదావరిమండలములోని పెద్దాపురసంస్థానపు లయిన వత్సవాయవారికి మూలపురుషుఁ డని యేనుఁగులక్ష్మణకవిప్రణీత మైన రామవిలాస మనుప్రబంధమున వర్ణింపఁబడి యున్నది.

"గీ. సహ్యజాతీరమునకు భూషణ మనంగ
పేరుకెక్కగు గుడిమెట్టపురము దనరు

రాజధానిగ నక్క-శాభోజరాజు
సాగిపోతక్షమాధర్త జగతి యేలె.''

ఈ సాగివంశపురాజులయొక్క శాసనములు కృష్ణామండలములో నందిగామ సీమలో నున్న గుడిమెట్ట, ముక్త్యాల, అనుమంచిపల్లె, పెనుగంచిప్రోలు, నవాబుపేట, మొదలగు ప్రదేశములందును బెజవాడలోను గానంబడుచున్నవి. నందిగామతాలూకాలోని ముక్త్యాలగ్రామములో నున్న చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయముయొక్క తూర్పుప్రాకారమునకు సామీప్యమున నాఁటియున్న నాగులబండ అను స్తంభముమీఁద వ్రాయఁబడిన శాసనములో విష్ణువునాభినుండి బ్రహ్మ జనించెననియు, వానినుండి దుర్జయుఁడు పుట్టెననియు, అతని వంశమున ముప్పరాజు జనించెననియు, అతనివంశమున గోంకదోరపరాజును, అతనికి పోతరాజును, ఆపోతరాజునకు రాజాంబికయందు త్యాగరాజు (భాగిరాజును), అతనికి దోరపరాజును, అతనికి చాగిపోతరాజును జనించిరని చెప్పఁబడినది. గుడిమెట్టలోని యొకశాసనములో చాగిదోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు పోతరాజు జనించెననియు, అతనికి రాజాంబిక యను పతివ్రతయైనభార్య కలదనియు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఏనుఁగులక్ష్మణకవిప్రణీతమైన రామవిలాసములో సూర్యాన్వయమున సాగిపోతరాజు జనించెననియు, అతనికి నరసింహరాజును, అతనికిపోతరాజును, మాచరాజును, వారిలో మాచనృపతికి ఎఱపోతరాజును, అతనికి తెలుఁగురాజు, రామరాజు ననువారును బుట్టిరనియు, జెప్పఁబడి యున్నది. పైనిజెప్పినవారిలో నరసింహభూపతి కుమారుఁడైన పోతరాజును లక్ష్మణకవి తనగ్రంథమునం దీవిధముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“మ. స్థిరభక్తిన్ గుడిమెట్టలోపలఁ బ్రతిష్ఠించె న్గృపాసింధుబం
ధురసౌధంబున విశ్వనాథుఁ బరమాత్మున్ రాజనారాయణున్
సురవంద్యున్ బెజవాడయందు నిలిపెన్ సుశ్లోకధర్మైకత
త్పరశీలుం డగుమన్మపోతనృపుఁ డేతన్మాత్రుఁడే యున్నఁగన్.”

గుడిమెట్టశాసనములో దోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు జనించిన పోతరాజు పరిపాలనమును వర్ణించుచో,

"శ్రీకృష్ణవేణ్యాస్తటభూమిభాగే
శ్రీపోతభూపో గుడిమెట్టనామ్ని
విశ్వేశ్వరాఖ్యం శివమాదిదేవం
సంస్థాపయామాస పురే స్వకీయే."

అని గుడిమెట్టలో విశ్వేశ్వరస్వామిని బ్రతిష్ఠాపనముఁజేసె నని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రామవిలాసములోని నరసింహుని పోతరాజును, ఈదోరపరాజు పోతరాజును నొక్కఁడే యని చెప్పఁదగును.

అట్లయినయెడల దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము గలదని యూహింపవలయును. ఇంతియగాక బెజవాడ కనకదుర్గాంబయొక్క యాలయములో శ్రీనరసింహవర్ధనచాగిపోతరాజు పేరిటి శాసన మొకటిగలదు. అయ్యది నరసింహునికుమారుఁడైన చాగిపోతరాజుశాసన మని తెలుపుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రస్తుతము దోరపరాజునకు నరసింహరాజను నామాంతరము కలదని విశ్వసింతము. ఈ పోతరాజు త్రిపురాంతక కాశ్మీరమల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడనారాయణ స్థానంబులఁ గనకకలశంబులను బెట్టించి సింహగిరియందు నరసింహునకు సాగిపోతసముద్రం బను చెఱువుగట్టించి శ్రీపర్వతంబున (శ్రీశైలమున) మల్లికార్జునదేవునిముందట నందికేశ్వరునిం బ్రతిష్ఠించి దేవభోగంబులకై కంథముపాడు, ముచ్చింతలు, బూదవాడ మొదలగు గ్రామముల నిచ్చి, బ్రాహ్మణోపభోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబు లొసంగె నని బెజవాడశాసనమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈశాసనము కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి సింహాసన మధిష్ఠించిన క్రీ. శ. ౧౧౯౯దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈ కుటుంబములోనివాఁడగు చాగిమనుమగణపతిదేవునిశాసనములు గూడ పెక్కులు నందిగామసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అతఁడును, చాగిరాజును కాకతిగణపతిదేవునకు సమకాలికులు. వీరు నతవాటిసీమలో నధికారములను వహించియుండిరి. వీరును నతవాటిసీమను బరిపాలనముచేసిన బుద్ధ

రాజు, రుద్రరాజు, మాధవరాజు మొదలగువారును నొక్క కుదురులోని వారుగాఁ గనుపట్టెదరు.

ఈసాగివంశపురాజులచరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకు మఱి కొంతకాలము పట్టును. ప్రస్తుతము దొరకిన సాధనములసమగ్రములుగ నున్నవి.

వేములవాడ భీమకవి

సాగిపోతరాజుగారు గుడిమెట్టలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁగా వేములవాడభీమకవి విషమాక్షరప్రయోగముచేసి తిట్టి పద్యము చెప్పఁగా నతఁడు మృతినొందె నని యొక కథ చెప్పుదురు. సాగిపోతరాజు త్యాగశీలుఁ డని విని భీమకవి గుడిమెట్టకుఁ బోయినప్పుడు పోతరా జాతనిగుఱ్ఱమును గట్టి పెట్టించి విడువనందున, ఈక్రింది పద్యముచే శపించెనని చెప్పుదురు.

"చ. హయము మది సీత, పోతవసుధాధిపుఁ డారయ రావణుండు, ని
శ్చయముగ నేను రాఘవుఁడ, సహ్యజ వారిధి, మారుఁ డంజనా
ప్రియతనయుండు, లచ్చన విభీషణుఁ, డాగుడిమెట్ట లంక, నా
జయమును బోతరక్కసునిచావును నేఁడవ వాఁడు చూడుఁడీ."

ఇది యథార్థమైనను గాకపోయినను భీమకవి యాకాలమున నున్నవాఁ డని చెప్పవచ్చును. ఈమహాకవినిగూర్చి విశ్వసింప నర్హములుగాని కథ లనేకములు కల్పింపఁబడి దేశమునందంతటఁ జెప్పుకొనఁబడుచున్నవి. ఇతఁడు నృసింహపురాణమును రచించె నని శ్రీమానవల్లిరామకృష్ణయ్యగారు వ్రాయుచు నీక్రింది పద్యము నృసింహపురాణములోని దని కుమారసంభవ కావ్య పీఠికలో నుదాహరించి యున్నారు.

"ఉ. వాండిమి నల్లపి ద్విజవల్లభుఁ డోర్చినరాజు భీరుఁడై
యాంధ్రను గాన కుండ వృషభాంకము పెట్టికొనంగఁ జూచితో
కొండిడెద యేమి నీ వనుచు కొచ్చెలు లెల్ల హసింప నంతలో
మూండవకంటిలోఁడిదొర మూర్తి వహించిన బ్రొంక్కు రంగనల్."

శాసనద్వయమునందు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు గనంబడుటచేత భీమకవికాలము కొంచె మించుమించుగా నిర్ధారిత మగుచున్నది. ఈ నల్లసిద్ధిరాజు చంద్రవంశ [illegible]న్వయమునంతమున నవఁగా పైఁ జెప్పఁబడిన సాగిపోతురాజుకాలమునఁ గడప మండలములోని వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగఁ బొత్తపినాడు మొదలగు దేశములను బాలించెను. కవిజనాశ్రయము రచించినది గోకర్ణ నృపాలుఁడు గాని యితఁడు గాఁడు. భీమకవి నివాసస్థలము గోదావరి మండలములో గోదావరీ తీరమున నున్న వేములవాఁడ యను పుణ్యక్షేత్రము.

గోపరాజు రామప్రధాని

ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క బ్రాహ్మణమంత్రులలో సుప్రసిద్ధుఁడు. గణపతిదేవునికాలమునకును విశ్వబ్రాహ్మణుల మని చెప్పుకొను కంసాలులును, శూద్రులును మాత్రమే గ్రామకరణములుగా నుండుచు వచ్చిరి. గణపతిచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులయం దభిమానము గలిగియుండుటచేత నాయుద్యోగము లన్నియు నియోగిబ్రాహ్మణుల కిప్పింపవలసినదిగాఁ దన మంత్రులలో నొకఁడయిన పైగోపరాజు రామప్రధానిని నియమించె నని చెప్పుదురు. అప్పు డాతఁడు చక్రవర్తి యాజ్ఞాప్రకారము నియోగిబ్రాహ్మణులకు మిరాసీల నేర్పఱిచి తెలుగురాజ్యమునం దంతట నియోగిబ్రాహ్మణులనే కరణములుగా నియోగించె నని ప్రతిగ్రామముయొక్క స్థానిక చరిత్రమునందును వ్రాయబడియున్నదిగాని యీమంత్రిపేరు [illegible] గణపతిదేవుని నాఁటి శాసనమొక్కటియైనను గానరాదు. ఇతని [illegible] యాంధ్రదేశమునందంతట వ్యాపించి యున్నదనుట వాస్తవము. ప్రమాణసహితములైన విషయముల నెత్తి వ్రాయుటకన్న భావిపరిశోధనమున నితని చరిత్రము తెలియునంతవఱకు సంక్షేపించి యూరకుండుటయే యుక్తముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

గంగయసాహిణి.

ఈగంగయసాహిణి గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క మహాప్రధానులలో నొక్కఁడు. ఇతఁడు హైదరాబాదురాజ్యములో నల్లగొండజిల్లాలోని పాన

గల్లు మొదలుకొని మార్జవాడిదేశమను గల తెలుఁగుదేశమునంతను బ్రతినిధిపరిపాలకుఁడై పరిపాలించెను. కడపమండలములోని పులివెందలతాలూకాలోని పొపూరు మొదలుకొని మైసూరురాజ్యములో చింతామణితాలూకాలోని మిండిగల్లువఱకుఁ గల ప్రదేశమునకు (7000 గ్రామములు గలది) మార్జవాడి దేశ మహారాజపది యను నామము గలదు. మార్జవాడికి కైవారముకోట యని యొక శాసనమున నున్నది. ఈనాటికి వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. కాఁబట్టి రాజప్రతినిధిగ నుండిన గంగయసాహిణి కడప, కందనోలు, అనంతపురము, బళ్లారి, నెల్లూరు, గుంటూరు మండలములకు సర్వాధికారియై పరిపాలించె నని యనేక శాసనములంబట్టి నిర్ధారిత మగుచున్నది.

గంగయసాహిణి కాయస్థుఁడు.

మహారాజప్రతినిధియైన యీగంగయసాహిణి కాయస్థకులుఁడని కడప మండలములోని పుష్పగిరిలో నున్న యొక శాసనములో వ్రాయఁబడిన యీక్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"గౌరా గండపెండేరక నామధేయః
కాయస్థవంశోద్భవకర్ణధారః
శ్రీగంగ సేనాపతి రస్య కాన్తా
కాన్తిర్హిమాంశోరివ కాబలాయః"

గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము.

గంగయసాహిణికిని మనుమసిద్ధిరాజునకును వైరము గలదని తిక్కన సోమయాజి విరచితమైన నిర్వచనోత్తరరామాయణములో

"ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగు రక్కసగంగని తెంజలంబుమై.
భంగ మొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి నాఁచికొన్న రా
జ్యాంగము లెల్ల నిచ్చి తన యాశ్రితవత్సల వృత్తి యేర్పడన్
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁ బంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్"

అనుపద్యమువలన బోధపడుచున్నది

"ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగము లెల్ల గాఁచికొని యెనో, ఎట్లాతఁ డాశ్రితుఁడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్లాతఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడునట్లుగా గాఁచికొన్న రాజ్యాంగములెల్ల నిచ్చి పదవు నైకొనఁబంచెనో, ఎంతమాత్రమును బోధపడకున్నది." అని యీచరిత్రము యొక్క రెండవ ప్రకరణములో మనుమసిద్ధిరాజుంగూర్చిన ఘట్టమున వ్రాసియున్నాను. ఇటీవల స్థానిక చరిత్రములం బరిశోధింపఁగా గంగయసాహిణి యొక్క పూర్వవృత్తాంతము గొంతవఱకుఁ దెలియవచ్చినది. గంగయసాహిణి మొట్టమొదట గణపతిదేవ చక్రవర్తి కొలువులో లేఁడనియు మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియైన తిరుకాళచోడమహారాజునకు (తిక్కరాజు) అగ్రసేనాధిపతిగ నుండె ననియు, సిద్ధవటముసీమలోని యోగూరు స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఇతఁడు మొదట తిక్కభూపాలునకు సేనాధిపతిగ నుండి యతని యనంతరమున కల్యాణపురవరాధీశ్వరుం డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర త్రైలోక్యమల్ల భుజబల వీరనారాయణ రాయ దేవమహారాయల సైన్యాధిపుఁడై మోదుకూరునందుండి ములికినాటిని బరిపాలనము సేయుచుండునపుడు తిక్కరాజు కొడుకయిన మనుమసిద్ధిరాజునకును గంగయసాహిణికిని, యుద్ధము జరిగి యుండవచ్చును. ఆయుద్ధమునందు గంగయసాహిణి నోడించి యాతం డాశ్రయించుటచేతఁ దన యాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడినట్లుగా యథాస్థానమునకుం బంచె నని స్పష్టమగుచున్నది. శా. శ. ౧౧౬౯ (క్రీ. శ. ౧౨౪౭) ప్లవంగసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౧౩ బుధవారమునాఁడు గంగయదేవ మహారాజునకు భృత్యుఁడైన జొత్తిరామినాయకుఁడు ములికినాటిసీమలోని సిద్ధవటమునకుఁ బశ్చిమమున రెండుపరువుల దూరమునఁ బినాకినీనదీ తీరంబున నున్న జ్యోతిగ్రామములోని సిద్ధనాథుని గుడిగోపురము కట్టించి యగ్రహారము నొసంగి శాసనము వ్రాయించెను. కాఁబట్టి క్రీ. శ. ౧౨౪౭వ సంవత్సరమునఁ గాని తరువాతఁగాని కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశమునకు దండెత్తివచ్చుట సంభవించియుండును.

గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తుట.

గణపతిచక్రవర్తి వెలనాటిరాజులను జయించిన తరువాత వెలనాటికి దక్షిణభాగమైయున్న కమ్మనాటిని బరిపాలించుచున్న చోడరాజులను గూడ జయించెను. కొట్యదొన (కొణిదెన) పురాధీశ్వరుండును, నన్నిచోడభూపాలుని, కుమారుండునైన త్రిభువనమల్లచోడభూపాలుని, వాని యాప్తవర్గములోని మఱికొందఱు చోడరాజులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనియెను. అటుపిమ్మట కందుకూరుసీమలోనియుద్దంకి పైదండయాత్ర వెడలి యాపట్టణమేలుచున్న సేవణదేశస్థుఁడైన మాధవరాజును జయించి యటనుండి ములికినాటి దేశముపై దండెత్తిపోయి ములికినాడు పొత్తపినాడు, రేనాడు, గండికోట సీమ మొదలగు ప్రదేశముల నెల్ల జయించి యటనుండి కాంచీపురమును ముట్టడించెను. ఈ దండయాత్రకుఁ గారణము పాండ్యులు మొదలగు దాక్షిణాత్యులు కాంచీపురమునుండి తెలుగుచోడులను దఱిమి యాపట్టణ మాక్రమించుకొని యుండుటచేతఁ దెలుగుచోడులు గణపతి చక్రవర్తి సాహాయ్యము నపేక్షించి యుందురు. అట్లుగాక కేవలము ద్రవిడదేశ విజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి యుండవచ్చును. ఎట్లయిన నేమి? గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశముపై దండెత్తిపోయి కాంచీపురము వఱకును గల దేశము నంతయు జయించెను. ఆకాలమున గణపతిదేవ చక్రవర్తి గంగయదేవమహారాజును జయించి యతనిచే తనకు సైన్యాధ్యక్షునిఁగఁ జేసికొని నటులు గాన్పించుచున్నది.

గణపతి పాండ్యులను జయించుట.

మనుమసిద్ధితండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్య మాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధము చేసి వారలను దఱిమి మరల చోడునిసింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుదమును వహించెనని తిక్కరాజుంగూర్చి వ్రాసిన ప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమతొంటిపూనికను విడనాడక కాంచీపురము మొదలు

కొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాఱు దాడి వెడలి వచ్చి నెల్లూరునకు దిగువ నున్న దేశమును కల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౪౯వది సంవత్సరమునఁ గాంచీపుర మాక్రమించుకొని యుండఁ గాకతి గణపతిదేవుఁ డసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములతో నేతెంచి సుందరపాండ్యమహారాజును కాంచీపురమునుండి పాఱఁద్రోలి యాపురము స్వాధీనపఱుచుకొనియెను.

సామంత భోజమంత్రి.

ఇప్పటనే క్రీ. శ. ౧౨౪౯వది సంవత్సరమున గణపతిదేవచక్రవర్తి యాజ్ఞను శిరమున వహించి యాతనిసచివాగ్రణియును, సైన్యపాలుఁడును, చక్రధారియునై కాంచీపురపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సామంతభోజుఁడు కాంచీపురములోని యేకామ్రేశ్వరునకు కాలత్తూ రనియెడు గ్రామమును దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈసామంతభోజుని యొక్క శాసనము మఱియొకటి కాళహస్తిలో మణికంఠేశ్వరుని గుడికి యెదుట నున్న ఱాతిపైని గనుపట్టుచున్నది. భోజమంత్రి కాశ్యపసగోత్ర జాతుఁడయిన దాచమంత్రికిని వాకీరత్నమును సోమనాథునికి (శివునకు) భక్తురాలు నగు వాచాంబకును కుమారుఁ డని చెప్పంబడియుండుటచేత నితఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడుగా నూహింపఁదగియుండెను. ఇతఁడు కాళహస్తీశ్వరనగరమునఁ బ్రతిదినకైంకర్యాదులను జరుపునట్లు చేసె నని గ్రంథలిపిలో వ్రాయఁబడిన యాశాసనము తెలుపుచున్నది.[1]

పాండ్యులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రను ముగించి

---

1. The Indian Antiquary, Ekamranatha inscription of Ganapati. Vol. XXI p. 197.; No. 15 Ganapeswaram Inscription of the Time of Ganapati.

స్వస్థలమైన ఓరుగంటికిఁ జేరిన తరువాత జటవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసటి వత్సరమున మరల దాడి వెడలి కాంచీపురమును, విక్రమసింహపురమును (నెల్లూరు) స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఇందులకుఁ గారణము విక్రమసింహపురాధిపత్యమునకై తెలుఁగు చోడరాజులు తమలోఁ దాము పోరాడి యొకపక్షమువారు పాండ్యుల సాహాయ్యమును గోరియుందురు. క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమున జటవర్మ సుందరపాండ్య మహారాజు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువుల యిన వీరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి విక్రమసింహపురములోని పల్లికొండ పెరుమాళ్ల దేవునకు సుందరపాండ్య సంధి యను భవమును గట్టించుటయే గాక యా దేవుని నిత్యకైంకర్యాదులకు మండనాటిలోని మావడిగుండ గ్రామమునుండి వచ్చెడి సమస్తము లయిన పన్నులను వినియోగించుటకై యాగ్రామమును కళింగరాజు (తెలుఁగురాజు) యొక్క ప్రేరణముచేత దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను.[1] అయినను గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతులతో డ్పాటుతో విజయగండ గోపాలదేవుఁడు మొదలగు తెలుఁగు చోడరాజులు పాండ్యుని వానిసైన్యములను నెల్లూరిమండలమునుండి పాఱఁద్రోలిరి.

గంగయ సాహిణి బాహత్తరి నియోగాధిపతి.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనదాడి, పెడకల్లు, సకిలినాడు, ఏరువనాడు, పొత్తపినాడు మొదలగు సీమల నెల్ల జయించి గంగదేవ మహారాజును తనకు సైన్యాధ్యక్షునిఁగ నియమించి యాతఁడు తనకుఁ బ్రతినిధిగ నుండి పైసీమలను బరిపాలించునటు లనుజ్ఞ నొసంగెను. కాఁబట్టి యప్పటినుండియు గంగయ సర్వాధికారియై సైన్యాధ్యక్షుఁడై ప్రతినిధిపరిపాలకుఁడై మిగుల వాసి గాంచెను. గణపతిదేవచక్రవర్తికి లోఁబడిన సామంతరాజుల నెల్లరను శాసించి యదుపులోనుంచి ప్రఖ్యాతు

1. Nellore Inscriptions, Part II. page 830, No. 16.

దైనందున గంగయసాహిణికి మాండలిక బ్రహ్మరాక్షసుఁ డనియు, రక్కసగంగనియుఁ బేరులు వచ్చెను. ఆకాలమునం దాంధ్రచక్రవర్తియైన గణపతిదేవుని రాష్ట్రంబున డెబ్బదిరెండు వినియోగంబులవారు గలరు. వారి కెల్లను నీతం డధిపతి గావున బాహత్తరి నియోగాధిపతి యను బిరుదమును వహించెను. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్య విరచితమైన హంసవింశతి యను ప్రబంధమునందు:—

"గురు మహాప్రధాన సామంత సేనాపతి ద్వారపాల కావసరిక ఘటికానిర్ధారక గణక లేఖక పౌరాణిక పురోహిత జ్యౌతిషిక కార్యజవిద్వాంసక దేవతార్చక మాలాకారక పరిమళకారక చేష్టాధికార గజాధికార రాశ్వాధికార భాండాగారాధికార ధాన్యాధికార రంగరక్షక సూత సూద వేత్రాళమత తాంబూలిక తాళవృంతిక నరవాహన చ్ఛాత్త్రిక చామరిక కళాంచిక శరకారిక కరమాలిక పాదుకాధార నర్తక గాయక వైణిక శాకునిక మాగధ వైతాళిక స్తుతిపాఠక పరిహాసక క్షౌరక రజక సౌచిక చర్మకారక ముద్రాధికార పుగపాలక గజవైద్యాశ్వవైద్య పశువైద్య భేరీవాదక మురజవాదక కారక కుంభకారక చిత్రకారక వ్యావహారిక మృగయాది పక్షివాహక ఫణిహారి కోశాగారాధికార వైశ్యజనంబు" లాదిగా డెబ్బదిరెండు వినియోగంబుల వారిని పేర్కొనియున్నాఁడు.

గంగయ సాహిణి దానధర్మములు.

గంగయసాహిణి చేసిన దానధర్మములను గూర్చి శాసనము లనేకములు కడప కందనోలు మండలములలో ననేకములు గానవచ్చును. ఆకాలమునాఁటి ప్రభువులవలెనె దేవతా బ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁడగుటచేత నితఁ డనేక శివాలయములకును బ్రాహ్మణులకును దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౭౭ (క్రీ. శ. ౧౨౫౫) రాక్షసనామసంవత్సర శ్రావణ శుద్ధ ౧౫ మంగళవారమునాఁడు చంద్రగ్రహణ పుణ్యకాలమున త్రిపురాంతకములోని త్రిపురాంతకేశ్వరునకు మోడివాడిగాడిలోని పూలచెరువు గ్రామ

మును ధారాపూర్వముగ దత్తముగావించెను. మఱియును మైదకూరుపట్టణమున శకవర్షము ౧౧౮౧ సిద్ధార్థిసంవత్సర పుష్య ౧౧ మకరసంక్రాంతిపుణ్యకాలమున బ్రాహ్మణులకు ౬౭ వృత్తులు గల శ్రోత్రియాగ్రహారమును జేసి ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించెను. ఇంతియగాక త్రిపురాంతకములోని శ్రీమూలస్థానదేవునికి బోయపల్లి రెడ్లపల్లి గ్రామములలో భూదానములను చేసెను.

జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము.

గంగయసాహిణి ములికినాటి దేశమును బరిపాలనము చేయుచున్న కాలమునఁ గాంచీపురమునుండి భీమదేవ మహారాజు కుమారుఁడు సిద్ధయదేవమహారాజు ములికినాటిని జయించి స్వాధీనపఱుచుకొనవలయు నని దండెత్తివచ్చి పట్టపురావి గ్రామమునకుఁ బూర్వభాగమునందు రెండుపర్వుల దూరమునఁ బినాకినీనదికి నుత్తరభాగమున నున్న సోమశిల పట్టణము కడ దండు దిగియుండఁగా గంగయసాహిణితోఁ బుట్టువుకుమారుఁడైన మురారి నారాయణ చలమర్తిగండ గండపెండేర జన్నిగదేవమహారాజు సైన్యమును గూర్చుకొని వచ్చి గంగయసాహిణి పక్షమున సిద్ధయదేవుని సేనల నెదుర్కొని ఘోరయుద్ధము చేసెను. ఒకటి రెండు సారులు సిద్ధయదేవ మహారాజునకే జయము కలుగుటయు. సిద్ధయదేవుఁడు వీరమరణము నొందుటయుఁ దటస్థించెను. గణపతి దేవచక్రవర్తికిని గంగయసాహిణికిని పిమ్మట జన్నిగదేవమహారాజు కాకతీయ రుద్రదేవునికి సైన్యాధ్యక్షుఁ డయ్యెను.

గణపతిదేవచక్రవర్తి జైనబౌద్ధులను జంపించుట.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున వీరశైవమతము త్రిలింగదేశమునఁ బ్రవర్ధమానమై వ్యాపించుచుండినను జైనులనేకులు సురక్షితులై యుండుచు వచ్చిరి కాని గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమున నతఁడు మొదట శైవమతాభిమానియు నద్వైతవాదియునై యుండి జైనులయెడఁ బ్రబలద్వేషమును జూపుచుండె నని యనేక గాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. ఏకశిలానగరమున జైనులనేకులు నివసించుచుండఁగా సహింపఁజాలక శైవులును బ్రాహ్మణులును చక్రవర్తిని

ప్రేరేపింప నతండు జైనుల ననేకులఁ జంపించెను. ముప్పదియాఱు జైనగ్రామములకు నాశనము గావించెను. ఈఘోరకృత్యముల నన్నిటిని తిక్కనసోమయాజి ప్రేరేపణముచేతనే జరిగించె నని సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములం జెప్పఁబడినది గాని యది యంతగా విశ్వసింపఁ దగినది గాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకనఁ దిక్కన సోమయాజి గణపతిచక్రవర్తిని సందర్శించె నని చెప్పఁబడు విషయము పూర్వగాథలలోఁ గానంబడుచున్నది గాని శాసనాదిదృష్టాంతములవలనఁ దెలియంబడ దని తిక్కన సోమయాజి మనుమసిద్ధి రాజులం గూర్చిన ప్రకరణమునం జర్చించియున్నాఁడను. ఒకవేళ నీ గాథయే నిజమైన జైనయుద్ధల నిష్కృతి క్రీ. శ. ౧౨౫౦ దవ సంవత్సరమున జరిగి, యుండవలయును.[1] గణపతి చక్రవర్తి యద్వైతవాది యని గణపతిచక్రవర్తి కూఁతురైన గణపాంబయొక్క యేనుమదల శాసనములోఁ జెప్పఁబడినది. గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలముననే జైను లయిన కంసాలులనుండియు, సెట్టిపెద్దలయిన తెలగాలనుండియు గ్రామకరణోద్యోగములు దొలఁగింపఁబడి నియోగిబ్రాహ్మణుల కీయఁబడినవి. అంతకుఁ బూర్వము వీరలు బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రతికూలముగ నుండుటచేత నిప్పాటు సంభవించినది. దీని నంతయును విచారించి చూడఁగా గణపతిదేవ చక్రవర్తి యితర విషయములం దట్టి సుగుణాఢ్యుఁడైనను ఈమతవిషయమున సహనము లేనివాఁ డని స్పష్ట మగుచున్నది. కాఁబట్టి బౌద్ధ దేవాలయంబులు, జైనదేవాలయంబులు గూలం ద్రోయించె ననియు, జైనగ్రామముల నశింపఁజేసె ననియు, తిరుగఁబడిన జైనుల ననేకుల సంహరించి యనేకులను దేశమునుండి వెడలఁగొట్టించె ననియుఁ జెప్పెడి గాథలలోఁ జాలవఱకు సత్యము గల దని విశ్వసింపవచ్చును.

చెన్నాప్రెగడ గణపామాత్యుఁడు.

ఇతఁడు గణపతిదేవుని బ్రాహ్మణమంత్రులలో నొక్కఁడై సర్వాధికారియై ప్రసిద్ధిగాంచినవాఁడుగా నుండెను. ఈమంత్రిశిఖామణి శా. శ. ౧౧౬౨

1. ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క ద్వితీయభాగములో ౭౫-౭౮ పేజీలు చూడుఁడు

విశ్వావసునామ సంవత్సర పుష్యశుద్ధషష్ఠి కుజ వాసరంబున మకరసంక్రాంతి నిమిత్తమునఁ గాకతి గణపతిదేవ మహారాజునకు ధర్మముగా త్రిపురాంతక దేవుని కంగరంగభోగములకై నడిపింపఁబడుచున్న త్రిపురాంతక గ్రామములో సుంకము లేకుండ మున్నూరు నివేశనములను పెయుకవాఁడ్రకు దానము చేసె నని మాత్రము త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకదానింబట్టి దెలియుచున్నది.

మేచయ నాయకుఁడు.

ఈ మేచయనాయకుఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నేకశిలా నగరపాలకుండును అతని కనుంగుఁదలవరియు నై యొప్పుచుండె నని మారన కవికృతమైన మార్కండేయ పురాణము యొక్క యవతారికలో నీక్రింది సీస పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

"సీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి ము
 న్నేట్టికిఁ బట్టెఁ దోర్విక్రమమున
ఏరాజు సేతునీహారాద్రి మధ్యోర్వి
 నేకపట్టణలీల నేలి ప్రాలె
ఏరాజు నిజకీర్తి నెనిమిది దిశల ను
 ల్లాసంబు నొంద నలంకరించె
ఏరాజు తన తేజమీజగంబునకు న
 ఖండైకవిభవంబుగా నొనర్చె
నట్టి కాకతి గణపతిక్ష్మాధినాథు
 ననుఁగుఁ దలవరి ధర్మాత్ముఁ డధికపుణ్యుఁ
డయిన మేచయ నాయకు ప్రియతనూజ
 నతులశుభలక్షణ స్ఫురితాంగి."

ఈ మేచయ నాయకుని కొమార్తయైన మల్లమాంబికను మల్లవమూ వల్లభుని కుమారుఁ డగు నాగయగన్నవిభుండు వివాహముఁ జేసికొనియెను. రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయుప్రకరణమున నీనాగయ చరిత్రము వివరింతును.

అద్దంకిప్రభువు మాధవ నాయకుఁడు.

చోడ చక్రవర్తుల పరిపాలనమునం దెప్పుడో మహారాష్ట్ర సేవణ దేశమునుండి వచ్చిన నాయకులు కొంద అద్దంకి సీమకు నధికారులుగ నేర్పడిరి. సేవణరాజులు యాదవులగుటం జేసి వీరిని గూడ యాదవులను గానే భావింప వలసియున్నది. ఈప్రభువుల శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౧౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౭౫ దవ సంవత్సరమువఱకు నద్దంకి సీమలోఁ గానంబడుచున్నవి. గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నీసీమ కధిపతియై పరిపాలనము సేయుచున్న వాఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మాధవమహారాజు గా నుండెను. అతివిషమహాయాదూఢ ప్రౌఢరేఖా రేవంతుఁ డనియు, పాబలకృతాంతుఁ డనియు, శరణాగతవజ్రపంజరుఁ డనియు, మండలీకగరం దోలి యనియు, జీవ రక్షచక్రనారాయణుం డనియు బిరుదములను బొందినవాఁడు గా నుండెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౩౦ విభవసంవత్సర భాద్రపద శుక్లపక్ష దశమీ సోమ వారమునాఁడు సంక్రాంతి సమయమున శ్రీమాండుకేశ్వర మహాదేవునకుఁ గుండ్లకమ్మకుఁ బడమట నున్న కోటికలపూడి గ్రామమున నలువది పుట్లపొలము దానము చేసె నని వంగవోలు తాలూకాలోని మణికేశ్వర గ్రామములోనున్న పాండుకేశ్వర దేవాలయమున కెదుట నున్న ఱాతిపై వ్రాయఁబడిన శాసనమును బట్టి దెలియుచున్నది.[1] కనుక నితఁడు క్రీ. శ. ౧౨౦౮-౯ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండె ననుట యథార్థ మని స్పష్టపడుచున్నది.

ఇరువది ముప్పది సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట వ్రాయఁబడిన శాసనములలో నీతఁడు కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి సామంతుఁడై యున్నటుల వ్రాయఁ బడియుండుటం జేసి యీనడుమకాలమున నెప్పుడో కాకతి గణపతిచే జయింపఁబడి యాతనికి సామంతుఁడై యుండెనని నిశ్చయింపక తప్పదు. కాఁబట్టి

---

1. Nellore Inscriptions. Vol. III. Ongole No. 76.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట క్రీ. శ. ౧౨౫౦ దవ సంవత్సర ప్రాంతముననే యీమాధవరాయుని జయించి యుండును. ఈతనిది సాలంకాయన గోత్రము. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౩౬–౪౧ దవ సంవత్సరము విషువ సంక్రాంతినాఁడు తనతల్లిదండ్రులకును గణపతిదేవ మహారాజునకును ధర్మార్థము నాగులుప్పలపాడు గ్రామములో మల్లికేశ్వరాలయమును గట్టించి యాశివాలయమునకును, పూజారులకును, వైదిక బ్రాహ్మణులకును, నియోగి బ్రాహ్మణులకును, దేవస్థానము నౌకరులయిన మంగలవాండ్రకును, భోగమువాండ్రకును వృత్తిక్షేత్రములను దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. ఇతనిభార్య మాడబావి. ఈమెయందు నీతనికి సింగళదేవుఁడు, సారంగపాణి దేవుఁడు, గోపాలదేవుఁడు నను మూవురు పుత్త్రిలు జనించిరి.

సింగళదేవ మహారాజు.

మాధవదేవరాజునకుఁ బిమ్మట సింగళదేవమహారాజు ప్రభువయ్యెను. తండ్రివలెనే యీతఁడును చక్రనారాయణుఁడాదిగాఁ గల బిరుదముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనిశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౫౪ గవ సంవత్సరమువఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఈయనకు సోమరాజు ప్రధానిగ నుండెను. ఒంగోలులో నున్న శ్రీమల్లినాథ దేవుని నిత్య నైవేద్యమునకై భూదానముచేసి వ్రాయించిన యెండ్లూరు శాసనములో "సమస్తరాజ్య భరణ నిరూపిత మహామాత్యపద విరాజమాన మానోన్నత ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిత్రయగుణసంపన్నుఁడును, బాహాసప్తారి నియోగాధిపతియును, సకల లక్ష్మీపతియును, సమస్తసేనాధిపతియును, పతికార్య ధురంధరుండు" నని యీతనింగూర్చి వ్రాయఁబడినది. సోమరాజునకు వెనుక మాయిదేవప్రెగ్గడ మహాప్రధాని యయ్యెను.

శ్రీసారంగపాణిదేవ మహారాజు.

ఇతఁడు సింగళదేవునకుఁ జ్యేష్ఠసోదరుఁడును మాధవదేవరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడునై యుండి సింగళదేవునకుఁ బిమ్మట ప్రభుత్వపదవిని వహిం

చెను. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తికి సామంతుఁడై అద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచు విక్రమసింహపురాధిపతియైన మనుమసిద్ధిరాజుతోడ యుద్ధములు సేయుచుండెను. ఒకయుద్ధములో నితని మనుమసిద్ధిరాజు జయించినట్లుగాఁ దిక్కన కవిసార్వభౌముఁడు తన నిర్వచనోత్తర రామాయణ పీఠికలో వ్రాసియున్న వివరమును రెండవ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాను. ఇతఁడును తనతండ్రియైన మాధవదేవరాజు వహించిన "అతివిషమహయారూఢప్రౌఢరేఖారేవంతుఁడు, పరబల కృతాంతుఁడు, శరణాగత వజ్రపంజరుఁడు, మండలీకర బందోళియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుఁడు అను బిరుదముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనికి గోవిందనాయకుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈసారంగధరుఁడు బ్రాహ్మణపక్షపాతియు, బ్రాహ్మణభక్తుఁడునై యుండెను. ఇతఁడు సారంగపురమను నగ్రహారమును గల్పించి ౪౭ భాగములుగ విభాగించి వివిధగోత్రు లయిన బ్రాహ్మణులకు భక్తివిశ్వాసపూర్వకముగా ధారాదత్తము చేసి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిప్పించెను.

పదియవ ప్రకరణము.

వెలమవీరులచరిత్రము.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భృత్యులుగ నుండి విక్రమాఢ్యు లని ప్రసిద్ధి గాంచిన వెలమవీరులు కొందఱు కాకతీయ చక్రవర్తుల ప్రాపునఁ బ్రబలి సామంతత్వములం బడసి బహుభూములను బరిపాలించినటులు గాథ లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. వెలమవారు సంస్కారశూన్యులై శూద్రప్రాయులయిన క్షత్రియసంతతివార మనియు, సచ్ఛూద్రుల మనియుఁ జెప్పుకొను తెగల వారలలో నొకరుగ నున్నారు. ఈతెగవారిని గూర్చిన చరిత్రము సాంతముగా నిందు దెలుపుటకు సాధ్యపడక పోయినను గొంతవఱ కయినను వివరించుట యావశ్యకముగఁ గానంబడుచున్నది. వెలమ శబ్దము "వెళ్లాళ్ల" అను శబ్దమునుండి పుట్టినదని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. "వెళ్లాళ్ల" అనఁగా నీరును గట్టువారు (వ్యవసాయకులు) అని యర్థము. వన్నశబ్దభవము వెలమ యని చెన్నపురి రాజకీయ కలాశాలయందు సంస్కృతోపన్యాసకులుగా నుండి కీర్తిశేషులయిన ఎమ్. శేషగిరి శాస్త్రులవారు "శబ్దశాస్త్ర" మను తమ గ్రంథమునందు వ్రాసియున్నారు. దక్షిణ హిందూస్థానములోని దేశములను బరిపాలించిన వారిలో వన్నశబ్దమును నామముల తుదను బెట్టుకొన్నవారు పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు మొదలగువారుగా నున్నారు. పై కలాశాలయందు శేషగిరి శాస్త్రులవారికిఁ బూర్వ మాపదవియందే యుండిన అప్పట్టుగారు పల్లవులే వెలమ లని వ్రాసియున్నారు. శబ్దముయొక్క వ్యుత్పత్తి యెట్టిదైనను వెలమలును కమ్మవారివలెనె మిశ్రజాతివా రయినటులు చరిత్రము

వేనూళ్లఁ జాటుచున్నది. చరిత్రమునందు రెడ్లకును కమ్మవారికిని వెలమవారికిని సంబంధములు గానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రముచేత నీ మూఁడు తెగలవారు నొక్క తెగలోనుండి యేర్పడిరా రని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. ఈ మూఁడు తెగలకు జన్మస్థానములు గొల్ల జాతులును పల్లెజాతులునై యున్న వని చరిత్రమునందు దృష్టాంతము లనేకములు గానంబడుచున్నవి. * ఆంధ్ర సామ్రాజ్య విజృంభణకాలమున యాదవ వృష్ణి భోజాంధకు లనియెడు గొల్లజాతుల వారికిని యవనశకపహ్లవాదులకును గలిగిన సమ్మేళనమువలన నూత్నరక్త మీ జాతులయందుఁ బ్రవహింపఁగా వీరలు విజృంభించి గంగాతీరము మొదలుకొని కన్యాకుమారివఱకుఁ గల దేశములను వేర్వేఱు వంశనామములతో వేర్వేఱు కాలములందుఁ బరిపాలించుచు వచ్చి రని చరిత్రము సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైన వెనుక పల్లవవంశ మను పేరిట సురాష్ట్రదేశమును బరిపాలించినవారును, చాళుక్యవంశ మను పేరిటఁ గుంతలవేంగీదేశములను, కాకతీయు లను పేరిటఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించిన వార లీ వెలమ కమ్మ తెగలవారే గాని యన్యులుగాఁ గనుపట్టరు. ఈ రెండు తెగలలోని వారును వారివారి నామాంతములను రెడ్డి యను బిరుద వాచక పదమును చేర్చుకొని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చినను రెడ్లకు ప్రతిస్పర్ధులుగ నుండుచు వచ్చిరి. రాష్ట్రకూటులకును (రెడ్లకు) చాళుక్యులకును కృష్ణా గోదావరీ మండలములలో కొండెసీగలు గలిగియుండిన కమ్మవారికి పంటమహాన్వయులయిన కొండవీటి రెడ్లకును పద్మనాయక వెలమలకును జరిగిన యుద్ధములు చరిత్రమున సుప్రసిద్ధములుగ నున్నవి. దుర్జయవంశజాల మని చెప్పుకొన్న వారు పల్లవు లయినట్లు కృష్ణామండలములో నుయ్యూరు పరగణాలోఁ జేరినముదునూరు గ్రామములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన రామేశ్వర స్వామివారి యాలయములోని యొక శిలాస్తంభముపై వ్రాయఁబడిన రాజరాజుయొక్క శాసనములో:—

* ఆంధ్రుల సాంఘికచరిత్రము ప్రత్యేకముగా విరచింపఁబడుచున్నది గావున నీవిషయమై యందు సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁబడును.

* ఆంధ్రేశరాజ్య రక్షగుణ(రావగుది?) ర్విరోధితవదావః
రెడ్డికులకాలపల్లవరాయ ఇతి ప్రాపయశో ఖ్యాః"

అని రెడ్డికులమునకు యమునివంటి వాఁ డయిన పల్లవరాయఁ డని చెప్పబడి యుండుటచేత స్పష్ట మగుచున్నది. పూర్వప్రకరణమున దుర్జయవంశజు లయిన వారిని కమ్మనాఁటిరెడ్లనుగాఁ జేర్కొనియున్న విషయము పైశ్లోకము లోని వాక్యములు పూర్వపక్షమును జేయుచున్న వని స్థూలదృష్టికిఁ గానఁ బడవచ్చును గాని విమర్శదృష్టితోఁ జూచిన పక్షమున నట్టిసందేహము గలుగ నేరదు. కమ్మనాటిలో పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, చోడులు, గాంగులు, మాతంగులు, హైహయులు మొదలగువారు కొన్ని శతాబ్దములు నివసించియుండుటచేత వారెల్లరును కమ్మవా రని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చుటచేతను, వీరిలో రెడ్డికులమునకు సంబంధింపనివారలు రెడ్డి యను బిరుదువాచక పదమును నామాంతములఁ జేర్చుకొనుచు వచ్చుటచేతను, చదువరులకు సులభముగా బోధపడుటకై కమ్మనాటి రెడ్లని తెలుఁగునాటి రెడ్లని పూర్వప్రకరణములోఁ జేర్కొని యున్నాఁడను. వేర్వేరు తెగలవారు రెడ్డి, వెలమ, కమ్మ తెగలలోఁ జేరుటచేత నీమూఁడు తెగలలోను ననేకశాఖా భేదము లేర్పడుటకుఁ గారణ మయ్యెను. అట్టిభేదముల నన్నింటినిగూర్చి కేవలము సాంఘికచరిత్రమునఁ జర్చింపవలసినదే గాని యిప్పుడుఁ జర్చింపసాధ్య పడదు. పయి నుదాహరింపఁబడిన రాజరాజు ముదునూరు శాసనములో నే:—

"చతుర్థవంశప్రభవాఽత్రశౌధ
శ్శంభుం సమారాధ్య తతోఽఖిలానాం
ధాత్రీపతిత్వం (భువి?) దుర్జయత్వం
వర్ణాంతనామాపి నరేన్ద్రచిహ్నమ్."

అని నరేంద్రచిహ్నమైన వర్మబిరుదమును నామాంతమున వహించెడివా రని చెప్పియుండుటచేతఁ బైని జేర్కొనంబడిన పండితుల యభిప్రాయములు సరియైనవే యని తోఁపకపోదు. మఱియు నామాంతముల వర్మశబ్దము గలవారు శూద్రక్షత్రియు లని పైశ్లోకము నొక్కిఁ జాటుచున్నది. ప్రాచీన

శాసనముల వెలమశబ్ద మెచ్చటనైనఁ గలదా యని విచారింపఁగా మొదటి కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తి కుమారుఁడైన రాజరాజ చోడగంగచే వ్రాయింపఁబడిన యొకశాసనములో "వెలమనూర్లు" అను నొక తెగవారు తెలికతెగవారిలోఁ గల రని కనుపట్టుచున్నది. తాము సహస్రశాఖాన్వయ గోత్రుల మనియు, మనుకులక్షత్రియుల మనియుఁ దమశాసనములఁ దెలికతెగవారు చెప్పుకొనియున్నారు. ఏది యెట్లు లున్నను వెలమవారెల్లరు నొక్కతెగలోని వారు కారు; అట్లే రెడ్లుగూడ నొక్కతెగలోనివారు కారు.

పద్మనాయకులు.

వెలమలలో నొకశాఖవా రని చెప్పంబడెడి పద్మవెలమలే పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనుచున్నారు. సత్యైకదృష్టితోడను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోడను విమర్శించి చూచిన పక్షమునఁ బద్మనాయకులు కేవలము వెలమలలోనుండి యేర్పడినవారుగాఁ గనుపట్టరు. పద్మనాయకు లన నెవ్వరో మనము తెలిసికొనుటకుఁ బూర్వము పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినవారి గ్రంథములలో నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింపవలసియుండును. పద్మనాయకకులజు లయిన వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు "వీరు నాల్గవ వర్ణములో నత్యుత్తమమైన పద్మనాయక కులమువారు. ఇందుఁ బద్మనాయకుఁ డనఁగాఁ బద్మబాంధవుం డగు సూర్యుఁడు" అని వ్రాయఁబడియుండియు నేమికారణము చేతనో "లేదా, పద్మనాయకుం డనఁగాఁ బద్మపతి యను రాజు అతఁడు.

'శ్లో. మహాపద్మపతిః కశ్చి న్నందః క్షత్రవినాశకృత్' అని పురాణములయందుఁ జెప్పఁబడినవాఁడు; అతనివిషయము సంక్షేపముగ నిట్లుండఁ దగినయది:—

'మహానంది యను రాజునకు వివాహితశూద్రస్త్రీయందు మహాపద్మపతి యను వాఁ డుదయించె. అతఁడు సూర్యచంద్రవంశజు లగు రాజులను జయించి వంశనాశ మాచరింపఁ దని నిర్బంధించి వశపడనివారిని [illegible]

చేర్చి లోఁబఱుచుకొని కొన్ని సంవత్సరములు కారాగృహమున నుంచెను. అప్పుడు వారు జాత్యుచితసంస్కారవిహీనులై పెద్దకాలంబు కారాగృహంబున నుండ నోపక పద్మపతి కభివాదనాముల నాచరింప నంగీకరించి తదనుగ్రహంబున వెడలి వింధ్యగిరిదక్షిణప్రాంతమున వంగకళింగాంధ్రాదిదేశములు చేరి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నాక్రమించుకొనిరి. ఇట్లు కాఁగా వారు పద్మపతివలన బహుకాలము జాత్యుచితసంస్కారహీనులై యొక తెగవారుగా నేర్పడి శూద్రప్రాయులై యున్నందున నేకులమువా రనియుఁ జెప్పుటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చిరి. అనఁగాఁ బద్మపతి యనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కులమువా రని యభిప్రాయము' ఇట్లు బొబ్బిలివారి రావువంశీయ చరితము ౪౯ పేజిలో వ్రాయఁబడినది." అని వ్రాయించినారు. పద్మనాయఁ డను నాతఁ డెవ్వఁడో వీరికి బోధపడలే దని పైవాక్యములంబట్టి తెలియుచున్నది. అయిన నేతద్గ్రంథకర్తలు "బేతాళనాయఁడు రేచర్లవంశజులకు మూలపురుషుఁడుగా నుండినట్లు వెలమకులమువారి కందఱకుఁ బ్రప్రథమము పద్మనాయకుఁ డను నతఁడు మూలపురుషుఁడై మహాప్రసిద్ధుఁడుగా నుండి తన్నామములముఁ గులమువా రందఱు పద్మనాయకకులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచున్నా రని చెప్పినం జెప్పవచ్చును గదా" యని వ్రాయుట వింతగ నున్నది. వెలమకులము వారి కందఱకుఁ బద్మనాయకుఁడు మూలపురుషుఁ డని చెప్పుటకుం గల యాధారమెయ్యదియుఁ గానఁ బడదు. పద్మనాయక కులముయొక్క యాదంత మెఱుంగకయె నాల్గవర్ణములలో సర్వోత్తమ మైన దని వ్రాయుటయు వింతగ నున్నది. చతుర్థవర్ణములోఁ జేరిన తక్కిన శాఖలవారికంటె నెట్లుత్తమ మయినదో ప్రమాణములు చూపింపకపోవుట వలన నం దెద్దియో విశేష ముండె నని బోధపడక పోదు. రావువంశీయచరిత్రమునందు "ఏకులమువా రనియుం జెప్పుటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చి" రని లేటతెల్లము సేయుచుండ వేఱుగ వ్యాఖ్యాన మేల? పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియులుగ నుండి శూద్రప్రాయు లయి పోయి రని

తెలుపుచు అందులకుఁ బ్రమాణముగా ననేక క్షత్త్రియులు శూద్రులయిపోయి రని పురాణాదులలో నుండి కొన్ని వాక్యములను బ్రకటించి యుండిరి. అయ్యవి వీరినిగుఱించి వ్రాయఁబడినవి కావు.

"వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయానాం
గోత్రోద్భవా కాశ్యపగోత్రజాతాః
శూద్రా ఇవ వాత్యంతగృహీతవేషాః
భూపా భవిష్యంతి కలౌ యుగే హి."

అని వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయ కాశ్యపగోత్రజాతు లయిన రాచవారిని గూర్చి చెప్పఁబడినవాక్యములు గాని పద్మనాయకులను గూర్చి చెప్పినవి కావు. రావువంశీయ చరిత్రకారునకుఁ గూడ సందియము తోఁచి స్పష్టముగఁ జెప్పఁజాలక "అట్టివారు(శూద్రవేషధారు లగు క్షత్రియులు)ఆంధ్రాదిదేశములలోనే స్థిరపడిన ట్లుండుటం బట్టి వారి పద్మనాయకు లను నామమున నుండిన శాఖవారుగా ననుమానింపఁబడుదురు." అని వ్రాసి యున్నారు. ఇటీవలి శూద్రులు క్షత్త్రియులై రనుటకుఁ గారణము వర్ణాశ్రమధర్మములోఁ జేరిన కులముచేత గాక క్షాత్త్రమును దాల్చి భూమిని జయించి పాలించుట యని చెప్పవచ్చును. అట్టివారు పదునెనిమిది జాతులలోను గూడ నుండి రనుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. కాఁబట్టి పద్మనాయకుల నిజస్థితి దెలిసి కొనుటకుఁ బ్రయత్నింతము. ఈవెలుగోటి వంశములోని వారి ప్రేరణము చేతనే వ్రాయింపఁబడిన పద్మనాయక చరిత్రమునందు నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింతము. అందు వెలమల జన్మవృత్తాంతమును గూర్చి యీక్రింది రీతిని వ్రాయఁబడి యున్నది.

"క. శూరుల జన్మస్థానము
వారసి నియమింపఁ గూడ దది యెట్లన్నన్
వీరులు షణ్ముఖమారులు
మారిజనులఁ బోల మిగులఁ జోద్యం బగుచున్"

ఉ. కొందఱు రెడ్డినాయకులు గోప్యము నందిరి మానుషంబునన్
గొందఱు లక్కనాయకులు కుంభిని క్షీరజలోక్తిఁ బొల్చిరా
కొందఱు కొంకణోద్భవులు ఘోరపరాక్రమలీలఁ గ్రాలఁగా
నందఱు నేకమై ధరను నద్భుతలీలఁ జెలంగి రెంతయున్."

అని శూరులజన్మస్థానము నియమింపఁ గూడ దనియు మానుషవంతులును పరాక్రమవంతులునైన కొందఱు రెడ్డినాయకులును, కొందఱు లక్కనాయకులును, కొందఱు కొంకణోద్భవులును, ఏకమై యద్భుతలీల విహరించి రని నుడివియున్నాఁడు. మఱియు నాగ్రంథమునందె యనేక విధములుగా నాకాలమునాఁటి గాథలను బురస్కరించుకొని వచించియున్నాఁడు.

"సీ. కొంకణాదిక సేతువు కుంభినులను
నాంధ్రద్రవిడాదిదేశంబులందు వెలమ
పేరు ప్రఖ్యాతి నొంది విస్తార మగుచు
గరము బహుముఖవర్గ సంగతులఁ దనరి"

క. లోహము తామ్రము సిద్ధుఁడు
సాహసమునఁ జేయు గజతుస్వర్ణము భంగిన్
యూహాతమైన కులంబున
నూహింప్రబలించె నృపతి యుర్వీశు లెన్నన్."

"క. మద్ధత జలకణ సంతతి
ముద్రిత కరశుక్తి పతిత మూర్తము భంగిన్
శూద్రాభావం బయ్యెను
రుద్రక్షితిపాలు వాక్యరూఢిఁ జెలంగన్"

"గీ. పూరిపాద నీరు నరకసరయుఁ జేరి
తీర్థయోగ్యమైన తెరగు గాదె
కాలకోటిముఖముఁ గాక తీక్ష్యయుఁ గొల్చి
కాపు లెల్ల వెలమ కమ్మ లైరి."

పద్మనాయక చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన పైపద్యములను బట్టి కొంకణాది దేశములనుండి వచ్చిన కుంభినులు మొదలగు వారిని తక్కిన తెగల వారలు వెలములుగ భావించి తమకన్నఁ దక్కువగఁ జూచుచున్నటు లను వారలు శూద్రులు గాక పోయినను ప్రతాపరుద్రక్షితిపాలునిచే గౌరవింపఁబడి రనియు వెలమవారిలోను కమ్మవారిలోను గూడ నొక్కరక్తము ప్రవహించుచుండె ననియు భావము సూచింపఁబడుచున్నది గదా. అప్పటికి వాడుకలోనుండు గాథలను బురస్కరించుకొని పద్మనాయకచరిత్రకారుఁ డట్లు వ్రాసియుండు ననుటకు సందియము లేదు. మఱియు నాతఁడు స్వవచనవ్యాఘాతముగా నాగ్రంథముననే మఱియొక చోట

"క. తొలి కాల మున్వి గొడగల
వెలిదై యాలములయందు విహరించుటచే
నిల కాపుజనులు గొందఱు
వెలమ లనన్ జగతిలోన విశ్రుతు లగుటన్."

అనియు వ్రాసియుండెను. అంతటితోఁ దృప్తిఁబొందక,

"క. పద్మం బోలెడు పద్మకు
పద్మగతి న్నాయకాఖ్య పరణివలిర్పన్
పద్మ రమాతరుణీ ముఖ
పద్మమునం జొలుచు లక్ష్మ్య భావ మనంగన్."

"గీ. దైత్యవిధ్వంసి పాదపద్మజు లటంచు
వేదములు వల్కుఁ గావున విదితముగను
శూద్రకులజాలు నాఁట సంసూచితముగఁ
బద్మజఖ్యాతి నియమించి పలికె రఘుడు."

అని విష్ణుపురుషుక్క పాదపద్మమునందుఁ జనించుటచేతఁ బద్మజాలను సంజ్ఞ కలిగి నటుల నుడివెను. అదియునుం గాక తక్కిన వెలమతెగలవారిని గ్రిందపఱుచుచు పద్మనాయకుల నధికు లని చెప్పి

"గీ. తారకలలోన గ్రహరాజు వేఱె యైన
భాతి దశవిధ వెలమలఁ బాయఁ ద్రోచి
సప్తసప్తి పద్మజసముదయంబు
పద్మనాయక లనఁగను బ్రబలె జగతి."

అని పొగడి యున్నాఁడు. విష్ణువు పాదపద్మమునందు జనించుట చేతనే వీరికి పద్మజాలను పేరు గలిగిన దనియు, అందువలననే పద్మనాయకు లనునామము వహించి రనియుఁ జెప్పుట సయుక్తికముగాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకనన విష్ణుపాదోద్భవసంభవుల మని పంటరెడ్లు, కమ్మవారు, మొదలగు తెగలవా రెల్లరును జెప్పుకొనియున్నవా రయినను వారలకు పద్మనాయకు లనుపేరు గ్రంథములను వినంబడదు. శ్రీనాథకవి తనభీమఖండమునందు వెలమలు గమ్మలు ఒంటరులు మొదలగు వారల నెల్లరను పద్మనాయకు లని చెప్పినట్లుగా నాకడ నున్న ముద్రితప్రతిలో నున్నది. అయినను రావువంశీయ చరిత్రములో కీర్తిశేషులయిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు పద్మనాయకులను వెలమలను వేర్వేఱు తెగలవారినిగ శ్రీనాథకవి పేర్కొనియె నని వ్రాసియున్నారు. అట్లయిన యెడల పద్మవెలమలకు పద్మనాయకులను నామము గలుగుటకు వేఱు కారణ ముండవలయు నని గనుపట్టకమానదు. ఎంత మందబుద్ధులకైనను పద్మనాయకకుల మన్నతోడనే పద్మఁ డనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలిగినసమూహ మని యర్థము గాక మానదు. అందువలన వేర్వేఱు తెగలనుండి యేకారణముచేతనో వేఱుపడి వచ్చి ప్రత్యేకముగా నొకతెగవా రయి రని తెలుపుటకుఁ బద్మనాయకకుల మనునదే సాక్ష్యముగ నున్నది. అందులకు గ్రంథముల నాధారము లేవైనఁ గలవా యని పరిశీలించిన వోఁ గొంతవఱకుఁ గన్పట్టక మానవు.

పద్మనాయకులయొక్క పూర్వు లెవ్వరును తాము క్షత్రియకులమువార లని చెప్పికొని యుండలేదు. పద్మనాయకులలో సుప్రసిద్ధు లయిన రేచెర్ల వారు చతుర్థవర్ణమునందు జనించినవార మని స్పష్టముగఁ దెలుపుకొనియుండ తద్వంశజులయిన వెలుఁగోటివారు ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును రావువారు

ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియకులము వారు గానే యుండి తరువాత శూద్రు లయి పోయి రనియు తక్కిన శూద్రజాతులవారి కెవ్వరికి క్షత్రియనామము వర్తింప దనియు వ్రాయఁ బడియున్నది. ఇది యెంతమాత్రమును విశ్వసింపఁ దగినది కాదు. ఆంధ్ర దేశములో క్షత్రియుల మనిపించుకొనుచున్న రాచవారి యొక్క పూర్వులు సయితము వారి శాసనములలో చతుర్థకులము వార మని చెప్పుకొనియుండఁగాఁ బెక్కుతెగలలో నుండి వచ్చి యేర్పడిన యీశాఖవారు తాము మాత్రము క్షత్రియసంతతివార మనియుఁ దక్కినవారు కా రని వ్రాయించుట వింతగా నుండకమానదు. అందువలన వీ రొక గొప్పకారణము దెలుపుచున్నారు.

సహపంక్తి భోజనము.

ఒకప్పుడు ఢిల్లీచక్రవర్తి దండెత్తివచ్చి విశేషసైన్యములతో నోరుఁగల్లు ముట్టడించినప్పుడు కమ్మసేనానులు చాలకాలము పోరాడి యోడిపోయి రనియు, తరువాతి పద్మనాయకు లనంబడెడు నీ వెలమవారు ప్రతాపరుద్రునితో "స్వామీ మేము దేవరకుఁగా ప్రాణములు సమర్పింప సిద్ధముగా నున్నాము. మేము జీవించియుండఁగాఁ బరరాష్ట్రీలు కోటలో గాలిడరు. మేము విజయమునంది వచ్చితిమేని తమతో సహపంక్తియును సమానప్రతిపత్తియును నీయవేడెద" మని చెప్పఁగా నతఁ డందునకు సమ్మతించె నఁట! అప్పుడే వారలు ప్రాణముల కాసింపక కోటబురుజుల నాక్రమించి సంరక్షించుచు నుండుటచేత శత్రువులు చేయునది లేక విచ్చిపోయి రఁట! అప్పుడు ప్రతాపరుద్రుఁడు వాగ్దానము ప్రకారము వెలమవారియెడ మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడై వారలకు సహపంక్తి యొసఁగి గౌరవించె నఁట! మొదట కాకతీయులు కులముచేత క్షత్రియు లయినప్పుడు గదా యిట్టికార్యముయొక్క ఘనత

కాకతీయులు చతుర్థకులజులు.

వెల్లడి యగుట కనువై యుండును? కాకతీయులు క్షత్రియకులమువారు కా రనియు, చతుర్థకులజులే యనియు నిటీవల దొరకిన రెండుశాసనములలో

స్పష్టముగాఁ గానంబడుచున్నది. అందొకటి మల్యాలగుండయ దండనాథుని భార్యయు, గోనబుద్ధారెడ్డికూఁతురు నగు కుప్పాంబయొక్క వర్ధమానపుర దానశాసనము. [1] దానిలో

"ఆసృజ న్ప్రభురాదౌ వర్ణాన్ ముఖబాహూరుపాదతః
అస్యా స్సవ్యద్వారతాదీని భూతాని స్థావరాణిచ.
"అథ స్వీకృతవర్ణోక్త ధర్మనిర్మలచేతసః
జాతాన్ ద్విజాతయః పశ్చా చ్చతుర్థకులముజ్జ్వలం."
"తత్రానేక నృపాల ఫాల లిఖితాం వీరాంకవర్ణావళిం
దగ్ధుం దగ్ధుమనర్గళం సమభవ త్తీవ్రః ప్రతాపానలః
యస్యోద్యదంచిత కాకతీశ్వరకుల శ్రీగాఢ సంవర్ధన
ప్రౌఢాహంకృతి చంద్రమా స్సమభవ త్ప్రోలాభిధానో నృపః."

అనియు, మఱియు నామెయొక్క బూదపూరు (భూతపుర) శాసనములో

"శేషా మమేయమహిమా మహితే
వర్ణాశ్రయః ప్రసవభూమి రతిప్రవృద్ధః
శుద్ధోఽభవ త్సమధికం చ (తు) (ర) ×ర్థ వాణాం
దుగ్ధాబ్ధివ త్పురుషరత్నగుణై రు............
ప్రశస్త మస్తి తత్రాపి కాకతీయకులం............"

అనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇంతియ గాక కాకతీయరాజులు చతుర్థాన్వయులయిన కమ్మనాటి వెలనాటి రాజులతో సంబంధములు చేయుచుండెడి వారని పూర్వప్రకరణముల ననేకదృష్టాంతముల శాసనములనుండి యెత్తి చూపించియున్నాను. కాఁబట్టి కాకతీయులతోడి సహపంక్తిభోజనము దొరకినమాత్రముచేత వీరలు తక్కిన వెలమ కమ్మకాపుల వారికన్నఁ గులాధిక్యము గలవారని చెప్పుటకుఁ గారణ మగపడదు గదా! పద్మనాయకులు చెప్పుకొను నీగాథను బట్టి వీరలకుఁ బ్రతాపరుద్రునికిఁ బూర్వము వానితో సహ

1. ఈ శాసనములయొక్క ప్రతియును బిన్నికోట శాసనముయొక్క ప్రతియును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్. ఏ గారిచే నాచేత నొసంగఁబడినవి.

పంక్తిభోజనము లేదని యర్థమగుచున్నది గదా. అందువలనఁ గారణ మెద్దియో తెలియకుండి యుండదని మానను. ఇంతకుఁ బూర్వము పద్మనాయకచరిత్రమునందలి వీరలజస్త్రాదికమును గూర్చి నిగూఢముగా దెలిపిన పద్యములను వివరించియున్నాను. అవి గాక పద్మనాయకచరిత్రములోని వని మఱికొన్ని పద్యములు రావువంశీయులచరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడియున్నవి. అయ్యవి సత్యాన్వేషణపరులైన వారిని గమ్యస్థానమునకుం గొనిపోవుటకుం జాలియున్నవి.

"సీ. రెడ్డిసంతతికి మాఱొడ్డిభేదం బైన
కుల ముద్ధరించి రీ వెలమవారు
పద్మనాయకమానభంగంబు గాకుండ
బలియురై రెగడి రీ వెలమవారు
గడిదేరి కాకతిగణపతి గొలిచియు
నిల యేలు ప్రభువు లీ వెలమవారు
కాపులమాటకై కడఁగి వెలమలందు
నిలిచినవారు లీ వెలమవారు
సమరగాంగేయపటిమచే జరుపువారు
మిగుల మానంబునకుఁ బ్రాణ మిచ్చువారు
వినయఘను లైన వెరమన్న వెలమవారు
పద్మజఖ్యాతిచే భువిఁ బరఁగువారు."

అని పద్మనాయకచరిత్రమునం దొక పద్యము గానంబడుచున్నది. దీనిలోని "రెడ్డిసంతతికి మాఱొడ్డిభేదం బైన కుల ముద్ధరించి రీ వెలమవారు" అను మొదటిచరణమునొక్క భావమును దెలిసికొనవలసియున్నది. రెడ్లను బ్రబలిఘటించి వేఱుపడిన కులము నుద్ధారణము చేసి రని భావ మేర్పడుచున్నది. ఇందలి భావమును దృఢపఱచునట్టి గాథ యొద్దియైన గలదా యని మనము దెలిసికొనవలసియున్నది. అయ్యది పల్నాటి వీరచరిత్రమునం గానంబడుచున్నది. అందు బ్రహ్మనాయఁడు నాయకురాలితోఁ జేసిన యుద్ధము కులము పోరని పల్నాటివారిచేఁ జెప్పఁబడియున్నది. అందు కులవిచక్షణము లే

బ్రహ్మనాయఁడు మాలలు, మాదిగలు, గొల్లలు, కంసాలులు, కమ్మరులు, కుమ్మరులు, రజకులు, రెడ్లు, మొదలగు తెగవారితోఁ గలిసి చాఁపకూడు కుడిచె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి చాఁపకూడుకుడుము కూడ పల్నాటి యుద్ధమునకుఁ బ్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని వల్లభామాత్య ప్రణీత మైన క్రీడాభిరామ మనుగ్రంథమునందు.

"గీ. ఆరువెల్లి నాయకురాలి దుర్మంత్రంబు
కోడిపోరు చాఁపకూటికుడుపు
ప్రథమకారణములు పల్నాటి యేకాంగ
వీరపురుషసంప్రహారమునకు"

అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. "కోడిపందెములో సంభవించిన కలహ మీయుద్ధమునకు మూలకారణము" అని విల్సను గారు వ్రాసియుండఁగా వారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును సరిగా గ్రహింపలే దని పల్నాటి వీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును ప్రకటించిన శ్రీఉమాకాంతముగారు తమభావమును వెల్లడించినారు. పైనుదాహరింపఁబడిన క్రీడాభిరామములోని పద్యమును బట్టి కోడిపోరు గూడ పల్నాటి యేకాంగవీరపురుషసంప్రహారమునకు ప్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని బోధపడకమానదు. ఈపల్నాటివీరయుద్ధమున మాలలు గోసంగులు కూడ నాయకులుగ నుండి యుద్ధము చేసి రని పల్నాటివీరచరిత్రమునుండి కొన్ని దృష్టాంతముల నింతకుఁ బూర్వము చూపించి యున్నాను. కాఁబట్టి పల్నాటి వీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడైన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు రెడ్డికులమునకు మాఱొడ్డి నానాజాతులలోనుండి నాయకుల నేర్పఱుచుకొని జాతిభేదములను పాటింపక పైని జెప్పిన కులములవా రందఱితోడను గలిసి భ్రాతృభావమును బలపఱుచుకొనుటకై చాఁపకూడు భుజించి ప్రతిపక్షులను జయించి కులము నుద్ధరించి గౌరవము దెచ్చినవాఁ డగుటం జేసి పద్మనాయకచరిత్రములో "రెడ్డిసంతతికి మాఱొడ్డి భేదంబైన కుల ముద్ధరించిరి తెలగువారు" అని వ్రాయుట సంభవించినది. బ్రాహ్మణులు సయితము పద్మనాయకులలోఁ జేరి రని యూహించుటకు గూడ పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ

గొన్ని వాక్యములు గానంబడుచున్నవి. బ్రహ్మనాయునికొడుకైన బాలచంద్రుఁడు తనమిత్త్రుఁడైన అనపోతు అనెడి బ్రాహ్మణుని తనతోఁ గూడ యుద్ధమునకుఁ గొనిపోక మర్మము పెట్టి యాతని నింటికిఁ బంపినప్పు డాతఁడు బాలచంద్రుని కార్యమును గ్రహించి యీక్రిందిరీతిని జింతించుచు పౌరుషముచే నాత్మహత్య గావించుకొని ప్రాణంబుల విడిచెను.

" వెంగలినైతిని వెలమలవద్దఁ
గలిమి కోసము వచ్చి కలియుట లేదు
కులమునఁ గొద వని కూడుట లేదు
తల్లిని తండ్రిని దాయాదిజనుల
నెడఁ బాసి నీ పొందు నే నమ్మియుంటిఁ
బగవాఁడ నైతిని బాంధవతతికిఁ
బాసి పోఁదగు నయ్య బ్రహ్మన్నతనయ"

పల్నాటి భూమిపతులు గూడ గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డ లని స్పష్టముగ " క్రీడాభిరామ" మను గ్రంథమున నీ క్రింది పద్యములో వాకొనఁబడి యున్నది.

"సీ॥ ఇచ్చోట భుజియించి రేకకార్యస్థులై
సామంతనృపతులు చాఁపకూడు
ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చ నుపాయంబు
నలినాక్షి యార్వెల్లి నాయురాలు
నిజ మను బుద్ధికై నిప్పుల యేటిలో
నోలాడె నిచ్చోట బీలసాని
యిచ్చోటఁ బోరిరి యిల ఘనంబుగ గొల్ల
సవతితల్లులబిడ్డ లవనిపతులు

ధీరులగు వార లేవురు వీరపురుషు
లై మహోద్ధతి నిచ్చోట నాజిఁ బడిరి

యాదవుఁడు చెప్పుదు రైతెవ్వా మజట వచట
జనపపెద్దలు పల్లెదేశములయందు."

హైహయవంశజుల మయిన క్షత్త్రియుల మని చెప్పుకొనెడి రాచవారువయితము "గొల్ల పడతి కల్లుల బిడ్డలని" పేర్కొనఁబడుచుండఁగాఁ బద్మనాయకులు కులమునఁ దక్కువవారలకన్న నెట్టిధిక్కులగుదురో యూహింప నలవిగాక యున్నది. గొల్లలు ధర్మశాస్త్రమునందు సచ్ఛూద్రులని పరిగణింపఁబడినవా రగుటచేత వెలమలకు, రెడ్లకు, కమ్మవారికి గృహసేవకులుగ నుండి వంట మొదలగు పనులు చేయుచుందురు. వల్లవుఁడనగా గొల్లవాఁడని మాత్రమె గాక వంటలవాఁ డని యర్థము గలదు. పద్మనాయకులలో "వల్లవాదిత్య వల్లవత్రినేత్ర వల్లవచక్రవర్తి" యను బిరుదములు గలవారు వల్లవులనియు, వారు 22 గోత్రములలోని వారనియు రావువంశీయుల చరిత్రమున మొదట నుదాహరింపఁబడిన గోత్రవివరణముం గూర్చిన పట్టికవలనఁ దెలియుచున్నది. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "గోసంగి వైరి తిలగుండు గండా" యను బిరుదును వహించినవారు గోసంగులనియె యూహింపవలసియుండును. ఎన్నివిధములుగా నాలోచించినను బ్రహ్మనాయఁడె నానాజాతినాయకుల నొక్కచోటికిఁ జేర్చి రెడ్లతో బ్రతిఘటించి పోరాడినవాఁడు. వాని తరువాతనే పద్మనాయకులు కాకతీయులను గొల్చుచు గణపతిచక్రవర్తి రుద్రమదేవి ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి మొదలగువారి పాలనములో గొప్ప పదవులను వహించి కాకతీయ రాజ్య సంరక్షకులై యొప్పిరి. ఈపద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "బిరుదు నాయకురాలి రణరంగ రాఘవ త్రాణ సహస్రబాహా!" యను బిరుదును వహించినవా రుండుటచేత వీరలు బ్రహ్మనాయని కాలములో నాయకత్వమును బొందినవా రనుటకు సందియము కలుగ రాదు. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "వాలు చెవులును ప్రేలుగడ్డమును నమరకుం గొండవారికి గల రెడ్డినాయకచ్ఛాపల్లా, గుండెచెర్వుకట్టమొక్క చెడ్డతుంగంచు గవిని దూరె రెడ్డినాయకచ్ఛాపల్లా" మొదలగు బిరుదములను వహించినవా రగుటచేత రెడ్లకుఁ బ్రబలవైరులుగ నుండి రని వేద్య మగుచున్నది. బ్రహ్మనాయని యన్న

బాదన్న యని పల్నాటి వీరచరిత్రమున వ్యవహరింపఁబడినది. బాదన్న యను నది పద్మన్న యను పేరికి నామాంతరముగా వ్యవహరింపఁబడిన నామము. కాఁబట్టి బ్రహ్మనాయనియన్న యగు పద్ముఁడు నాయకుఁడు గాఁ గల కుల మని చెప్పవచ్చును. కాని మహాశూరుఁడయిన పద్ముఁడు నాయకుఁ డని చెప్పినచోఁ బొసఁగ నేరదు. ఆపద్ముఁడు పద్మసాలెకులమునకు సంబంధించినవాఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఎట్లయిన నేమి? పద్మనాయకులు బ్రహ్మనాయని కాలముననే ప్రఖ్యాతిని గాంచి యుండిరి. పద్మనాయకులలో ననేకులు మొట్టమొదట రాష్ట్రకూటులకు రాజధానిగ నుండిన మాన్యఖేటమున (మన్నెఖేటము) నుండుచు వచ్చి యారాజ్య మంతరించిన వెనుక ననేకులు పల్నాటికి వచ్చి చేరిరి. కొందఱు గిరిదుర్గముల కధిపతులై మన్నె లను పేరితో వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చిరి. వీరిలో ననేకులు మాతంగులు, గోసంగులునై యుండిరనియు, వీరలకు నౌలిమన్నెలు, సురమన్నెలు నను నామములు గల వనియుఁ జెప్పుటకుఁ గూడ గొన్ని దృష్టాంతములవలన నవకాశము కలుగుచున్నది. పద్మనాయకుల జన్మకథన మెట్టిదైనను, ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులెట్లు మహావీరు లెట్టిపౌరుషపరాక్రమంబులు చూపిరో అట్లే యీదక్షిణహిందూస్థానమున వెలమవీరులు అత్యద్భుతము లయిన పౌరుషపరాక్రమములం జూపి వాసి కెక్కిరి. ఈవెలమవారు, కమ్మవారు, రెడ్లు, రాచవారు, తమలోఁ దామ పోరాడక కేవలము దేశాభిమానమే విధ్యుక్తధర్మముని యైకమత్యముతో నుండినమొదల దక్షిణహిందూదేశమున ముసల్మానుల కడుగుపెట్ట సాధ్యము గాక యుండెడిది. ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులం బోలె ఈతెగలవారు దక్షిణహిందూస్థానమున బహుశతాబ్దములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి వాసికెక్కి విద్యానగరసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక దమస్వాతంత్ర్యములఁ గోలుపోయిరి.

దామానాయఁడు.

చెవ్విరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయనికి 'దామానాయఁడు ప్రసాదిత్యనాయఁడు రుద్రనాయఁడు' అను మువ్వురు పుత్రు

యుండె నట్లుగా వెంకటగిరివారి వంశావళిలో నుదాహరింపఁబడిన యీ క్రింది పద్యములో దెలుపఁబడినది.

"శా. తారుణ్యప్రథమానధైర్యుఁ డగు బేతాళావనీభర్తకున్
ధీరుల్ పుత్త్రులు దామభూపతి ప్రసాదిత్యుండు రుద్రక్షమా
ధారుండున్ జనియించి రంతఁ ద్రిజగద్ధన్యప్రతీపాలనన్
శ్రీ రాజిల్లఁగ శౌరి మువ్వు రయి ధాత్రి న్మించినా రన్నఁగన్."

పిల్లలమఱ్ఱి రేచెర్లబేతిరెడ్డియు పల్నాటి వీరుఁడైన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని తాత యగు బేతినాయఁడును, చెవ్విరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లల మఱ్ఱి బేతాళనాయఁడే యని శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడిన హేతువులు పరస్పర విరుద్ధములై పొందిక లేక యున్నవని యీఅన్యప్రకరణమున సవిస్తరముగాఁ జర్చించి యున్నాము. కాఁబట్టి యీ బేతాళనాయఁడు రేచెర్లవారి కుటుంబములోఁ జేరిన మఱియొక నాయకుఁడో లేక వెలుగోటివారి పూర్వులు భ్రమచేత రేచెర్ల బేతినాయనినే యీతఁ డని తమవంశమునకు మూలపురుషునిగాఁ జేసికొనిరో యేమో నిర్ధారించుటకును వీలు లేక యున్నది గావున భావి పరిశోధనమునఁ గాని యిందలి సత్యము బోధపడఁ జాలదు. అయినను వీరిని రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని జ్ఞాతికోటిలోని వారిఁగా నంగీకరింపవచ్చును. బేతాళనాయని మూవురు పుత్త్రులయొక్క చరిత్రము కూడ సందర్భానుసారముగ రచింపఁబడి యుండలేదు. వీరిని గూర్చిన శాసనమొక్కటియు నింతవఱకుఁ గానిపింపలేదు. వీరి చరిత్రమున కాధార మంతయు పైవారు ప్రకటించిన గ్రంథములే యై యున్నవి. ఆ గ్రంథములలోని చరిత్ర మెంతవఱకు విశ్వసింపఁదగినదో అంతవఱకే మనము గ్రహింపవలసి యుండును.

"సీ. చటుల ఖడ్గా ఖడ్గి సమరప్రవీణుఁ డై
ఖడ్గనారాయణ ఖ్యాతి నొంది
రణ పరాఙ్ముఖ రాజరమను జేకొని రాయ
గాయ గోవాళాంక కలితుఁ డయ్యెఁ

ఖడ్గబలాధికుఁ డౌటచే నెంతయు
  బలభీమ విఖ్యాతిఁ బొలుపు మీఱె
బ్రతికారి రాజన్య భయద విక్రమమునఁ
  బ్రతిగండభైరవ ప్రథ వహించె
మఱియుఁ బెక్కైన బిరుద నామములఁ దనరి
  బాహువిక్రమ దాన సంపదలతోడఁ
దనరుచుండె సమంచితోద్దామ యశుఁడు
  భువనహితకారి యగు రామభూవిభుండు."

ఈ వైపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన బిరుదావళులనేకులు వహించుట యాకాలమునం దాచారమై యుండెను. ఇంతకన్న నీతని చరిత్ర మేమియును జెప్పఁబడి యుండలేదు.

ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు.

బేతాళనాయని పుత్త్రులలో నీతఁడు సుప్రసిద్ధుఁ డైనవాఁడుగఁ జెప్పబడియెను. ఇతనింగూర్చి రావువంశీయులచరిత్రమునం దొకరీతిగను వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు మఱియొకరీతిగను వ్రాయఁబడి యున్నది. "రెండవ కుమారుఁడైన ప్రసాదాదిత్యనాయఁడును దక్షిణ ౨౬ గోత్రముల నాయకులును గాకతీయ గణపతిరాయలవారి కొలువుకూటములో నుండఁగా నొకప్పుడు గణపతిరాయలవారి పట్టణమును శత్రురాజులు ముట్టడివేసిరి. అపుడు గణపతిరాయలవారు తమకొల్వులో నుండు ౨౨ గోత్రముల నాయకులను జూచి మీలోపల నెవ్వరీశత్రువులను జయింతురో వానిని నేను గొల్వుకూటములో లేచి యెదురుసని తెచ్చి నాసింహాసనముపై 'గూర్చుండఁ బెట్టుకొందు" ననియు మిగత ౨౬ గోత్రముల నాయకులచే నతనికి మ్రొక్కులు చేయింతు ననియుఁ జెప్పెను; ఆమాట విని యందఱూరకుండఁగా నీప్రసాదాదిత్యనాయఁడు లేచి నే జయించెద నని విన్నవించి గణపతిదేవునివలన సెలవు వొంది శత్రువులమీఁద యుద్ధమునకు

కొడలి వారలతోఁ గఠినమైన యుద్ధముఁ జేసి వారల జయించి వచ్చి గణపతి రాయలవారివలనఁ బ్రత్యుత్థానార్ఘ్యాసనాది సత్కారములను, ఇతరు లగు చిటిగోత్రముల నాయకులచేఁ బ్రణామము పెట్టించుకొనునట్టి మర్యాదను, గాలిపెండేర మను బిరుదాభరణమును 'కాకతిరాజపూజిత' అనెడు బిరుదును శ్వేతచ్ఛత్రిధ్వజములను బొందెను;" అని వ్రాయఁబడి యున్నది గాని శత్రువు లెవ్వరో ఎవ్వరితో వీరు పోరాడిరో తెలిపి యుండ లేదు. ఇతని పరాక్రమమును మెచ్చుకొని యా గణపతిచక్రవర్తి గౌరవించి యుండును గాని యితనివంటి మహాశూరు లనేకు లాతని కొలువుకూటములో నాతని సేవించి యుండఁగా పెల్లరకు నవమానకరముగా నర్ధాసన మిచ్చి వారలచే ప్రొక్కింపఁ జేసె నను టనాధారమై పరిహాసాస్పదముగ నున్నది. ఇతని ప్రతాపమును వర్ణించుచు నొకపద్య మీక్రింది రీతిని వెలుగోటివారి వంశ చరిత్రమునందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును బ్రకటింపఁబడినది.

"సీ. ధరణిపై డెబ్బ దేగురు నాయకులలోనఁ
బలు ప్రతాపస్ఫూర్తిఁ బరఁగినాఁడు
చండ భుజా దండ మండిత రాహుత
ఖండనంబులఁ జాలఁ గెండినాఁడు
ఏపున నోర్గల్లు నేలు రుద్రునిచేత
నందెయుఁ బెండెంబు నందినాఁడు
విక్రమంబున ధరాచక్రంబులోఁ గల
బిరుదులు తనవిగాఁ దిరిగినాఁడు
వాఁడు రిపురాజ పన్నగ వైనతేయు
రాజితంబైన కేరళ రాజ ఘనుఁడు
భాసురం బగు రేచెర్లశాసనుండు
సత్యసంధుండు సబ్బిసాహిత్యఘనుఁడు."

ఈ పైఁ జెప్పఁబడిన రుద్రుఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుట సరిపడదు. కడపటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుటయు సరిపడదు. ఇందలి రుద్రుఁడెవ్వఁడు? కాకతి గణపతి చక్రవర్తి కూఁతురగు రుద్రమదేవి కావలయును. ఈమె రుద్రదేవుఁ డని వ్యవహరింపఁబడి యుండుటచేత రుద్రుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యనియే యర్థము చేసికొందము. అందుచేఁ బెండెంబు గణపతిదేవునివలన బొందె నని పైని చెప్పినదానికి విరుద్ధముగా రుద్రమదేవివలనఁ బొందె నని చెప్పఁబడియున్నది. వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు గణపతిచక్రవర్తిచేత నర్ధాసనమును బొంది ౭౬ పద్మనాయకులచేతఁ బ్రణామంబులు పొందెనని చెప్పఁబడి యుండఁగా రావువంశీయుల చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన యొక సీసమాలికలో

“ భూరి జయుం డయి యోరుగంటికి రాఁగ
రుద్రమూర్తి ప్రతాపరుద్ర విభుఁడు
ఎదురుగా వచ్చియు హితుఁ డవు నీ వంచు
ఘనతఁ బ్రసాదిత్యుఁ గౌఁగలించి
హెచ్చైన కాల్పెండె మిచ్చి దోడ్కొని వచ్చి
ముందఱఁ గూర్చుండ మెదల నిల్పి
విడిది కంపెను వేళ వేడ్కతో లేచియుఁ
గౌఁగలించి జయంబు గాఁగఁ బనిచి
మఱునాఁడు డెబ్బదేడ్గురు నాయకులు గొల్వ
తన సముఖాన కేతెందు రాఁగఁ
దా లేచి యపుడు సంతస మంది యాతనిఁ
బ్రియముతోఁ గూర్చుండఁ బెట్టి కొనుచు
డెబ్బదేడ్గురిచేత మ్రొక్కులు వేయించి
మించఁ బ్రతిజ్ఞ చెల్లించె విభుఁడు ”

అని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యని యర్థము చేసికొనవలసిన పక్షమున రుద్రమదేవి యంతటి చక్రవర్తిని యొద్ద

రుగా వచ్చి ప్రసాదాదిత్యుని కౌఁగిలించుకొన్న దని చెప్పవలసి వచ్చును గదా? అది యెంత యసహ్యాకరముగా నుండఁగలదో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. పూర్వకవులయుద్దేశ్యము రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి గాక మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డని. అనఁగాఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమున నున్నవాఁ డని వారియభిప్రాయము. అది కాలనిర్ణయమున కడ్డము వచ్చు నన్న భావముతో వెలుగోటివంశచరిత్రకారు లాప్రతాపరుద్రునికి బదులు గణపతిదేవుఁ డని మార్చిరి. ఇట్టి మార్పు చేసినందులకుఁ బ్రమాణము నేమియుఁ జూపినవారు కారు. కనుకఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నుండెనో రుద్రమదేవికాలమున నుండెనో యెవ్వరికిని దెలియదు. నాకుఁ దెలిసి నంతవఱకు శాసనములలో నెచ్చటను వీరినామములు గాన్పింప లేదు. భావిపరిశోధనమునఁ గాని వీరియుదంతము దెలియంబడదు. అంతవఱకు నీతఁడు గణపతిదేవుని తుదికాలమున నున్నవాఁ డని యూహింతము. గణపతిదేవుఁడు పాండ్యరాజులతోడఁ జేసిన యుద్ధములలో నితఁడును నీతని సహోదరుఁ డగు రుద్రమనాయఁడును గూడ నుండి రని యూహించుటకు మాత్రము గొంచె మవకాశము గలదు. ఎట్లయినను కాకతీయచక్రవర్తు లర్ధాసన మిచ్చి రనియు తక్కిన ౭౬ పద్మనాయకు లీతనికి మ్రొక్కి రనుటయు నేయాధారమును లేక యెంతమాత్రము విశ్వసింప రాదు. ఇది యిట్లుండఁగా మఱియొక వింత యేమన:—

" గీ. ధరణి ఘనమైన రాయపితామహాంక
బిరుదు డెబ్బదియేడ్గురు వరుస నాయ
కులుగఁ జేసియు భైరవువలన వచ్చు
వృషవరంబుగఁ గాంచెఁ బ్రసాదిత్యవిభుఁడు "

అని వెలుగోటివారి వంశావళియందు వరుసగ డెబ్బదియేడ్గురను నాయకులనుగఁ జేసి భైరవువలన రాయపితామహాంకబిరుదమును బొందె నఁట! ఈపద్యమును బట్టి ౭౭ నాయకులు ప్రసాదాదిత్యునివలన నేర్పడి రను భావము పై పద్యమున ద్యోతక మగుచున్నది. పరస్పరవిరుద్ధములైన విషయము

లెన్నియో గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వాని నన్నింటిని జర్చించుట విడిచి పెట్టుచున్నాఁడను.

రుద్రమనాయఁడు.

ప్రసాదాదిత్య నాయని తమ్ముఁడగు రుద్రనాయఁడును ప్రసిద్ధుఁడైన వీరశిఖామణి యై యుండవలయును. ఇతనికిని రాయపితామహాంక మను బిరుదము గలదని యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"మ ఒగి నుక్కుంబోడిరాల రాయుదురు మున్నగ్గిౖవులై యిప్పుడుం
దగ నీచ్చుందియ యందునుండి తలక్రిందై వైరిభూపాలకుల్
జగతీభారమునన్ పసిండి పాడి నిచ్చుల్ రాయుచున్నారదే
తగ దే రాయపితామహాంక జయ భద్రా రుద్ర నిన్ జెందినన్"

మఱియును "పాండ్యగజకేసరి కాకతిరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య" బిరుదులు గలవని యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"ఉ వాలని విక్రమస్ఫురణ వారలు పాండ్యబలంబు దంతులన్
గేలి జయించి పాండ్యగజకేసరినామము దాల్చి రెంతయున్
జాలినవారుగా నెగడి సన్నుతి కాకతిరాయరాజ్య ల
క్ష్మీ లలనా ప్రతిష్ఠితగఁ జేసిరి భూజను లెల్ల మెచ్చఁగన్''

కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యు లయినవా రొక్క రుద్రనాయఁడు మాత్రమే గాక యనేకులు గలరు. ఈ రేచెర్ల రుద్రనాయఁడు రుద్రదేవి కాలమున నధిక ప్రఖ్యాతికి వచ్చినటులు గానంబడుచున్నది గావున నీతని విషయ మిక్కడ సంక్షేపించి రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున నగల వక్కాణింతును. పద్మనాయకవీరు లనేకులు గణపతిదేవ చక్రవర్తికి విశ్వాసపాత్రు లయిన భృత్యులుగ నుండి యుద్ధములం దాఱితేఱిన రణశూరులై కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకు లన్న ఖ్యాతిని సంపాదించి రనుటకు సందియము లేదు గాని తక్కిన శాఖలలోని మహావీరు లైన సైన్యాధిపతులకంటె వీరే యగ్రగణ్యు లని కాకతీయ చక్రవర్తు లందఱను విడిచిపెట్టి వీరలకే యగ్రాసనము లిచ్చి సన్మానించి రనుట మాత్రము విశ్వసింపఁ దగినది కాదు.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

గణపతిదేవుని పరిపాలనము.

కాకతిగణపతిదేవుఁడు సింహాసనారూఢుఁ డైనవెనుక నాంధ్రభాష మాతృభాషగాఁ జేసికొన్న మహాజనుల నెల్లర నాంధ్రసామ్రాజ్యముక్రిందికిఁ దీసికొని రాఁగోరి యెట్టి ప్రయత్నములకుఁ గడంగెనో అట్టి ప్రయత్నము లన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలనఁ గొనసాగి జయప్రదము లయినవి. మండూకము నొకదాని మ్రింగ నోరప్పళించుకొని వచ్చి పైఁబడెడు భుజగేంద్రంబుల నొక్కొక్కదాని నదిమిపట్టి పెట్టెలోఁ బెట్టి వశపఱుచుకొనునట్టి ప్రజ్ఞాధురంధరుం డయిన యొక గారడివాని పగిది సమరగాంగేయుఁ డని వీరాగ్రగణ్యులచేత ననేకభంగులఁ గొనియాడంబడెడు మన యీ కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నాక్రమింప నెదుర్కొను మహామండలేశ్వరుల నొక్కొక్కనినే జయించి గర్వభంగము గావించి యదిమిపట్టి కప్పములు గైకొనుచు సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాసియుం గలుగఁజేసి సర్వవిధములఁ బ్రజల నైశ్వర్యాభివృద్ధికై ప్రయత్నించి చాలవఱకు సఫలీకృతమనోరథుఁ డయ్యెను. అతఁడు మతాభినిరతి కలవాఁ డగుటం జేసి ఘనకార్యనిర్వహణమున నెట్టి యంతరాయములు సంఘటిల్లుచు వచ్చినను నిరుత్సాహుఁడు గాక మరలమరలఁ బ్రయత్నించుచు వచ్చినందున విజయమునొందుచు వచ్చెను. అతని మంత్రివర్గములోఁ బ్రముఖుఁ డైన శివదేవయ్య రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డగుటవలన నాతనిమాట జవదాటక నేర్పులో రాజ్యపరిపాలనము సేయుచు వచ్చినందున దక్షిణహిందూస్థానమును బరిపా పాలించిన చక్రవర్తులలో నధికప్రఖ్యాతిని గాంచెను. ఆంధ్రభూమి సంత

నేకచ్ఛత్రముక్రిందికిఁ గొనివచ్చిన తరువాత నితఁడు రాజ్యాంగమును, రాజధానీనగరమును, దుర్గమును, సైన్యమును బలపఱచుటకై భగీరథప్రయత్నములు గావించెను. ఆకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము ఢిల్లీచక్రవర్తులకు సోహామును గలిగించు చుండెను. చంద్రధ్వజు లయిన తురుష్కులకు భయంకరముగ వర్ధిల్లుచు వారలను మత్సరపూరితులను గావించు చుండెను. దుర్గములోపలి రాజభవనమునకుఁ జుట్టును నున్నతమైన శిలాప్రాకారమును, దానిచుట్టును మిక్కిలి యగాధమై జలపూరితమైన యగడ్తను నిర్మింపించుటయే గాక ప్రాకారమునకు లోపల రాజవీథుల నేర్పఱచి యచ్చటచ్చట నశ్వ రథ గజ పదాతి వర్గంబులఁ బెట్టించి, అహోరాత్రములు వీరభటు లశ్వారూఢులై రాజధానీరక్షణతత్పరులై విహరించునటుల నియమించి, ఉన్నతములై సుందరము లైన రాజభవనములను గోపురములను బెక్కింటిని గట్టించి గోపురములఁ బసిండికుండలతో నలంకరింపఁజేసి, ఏకశిలానగరమున కెంతో శోభను గల్పించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యమునందంతట నూర్లకొలఁది శివాలయములను సంస్థాపించెను. గణపవరంబు లని తనపేరిట నూర్లకొలఁది గ్రామంబులను నెలకొల్పుటయె గాక త్రాగ శుద్ధజలము లభింపక ప్రజలు కష్టిపడుచున్న ప్రదేశముల ననేక తటాకములను ద్రవ్వించెను. దుర్గమంబు లైన యరణ్యప్రదేశంబుల మంచిబాటలను వేయించుటయే గాక యక్కడక్కడ సత్రములను చలిపందిరులను గట్టించుచు వచ్చెను. తనరాజ్యములోని ప్రజలకు దేవభక్తియును పాపభీతియుఁ గలుగునటుల బోధింపించుచు వచ్చెను. ప్రజల మానధనంబులకు భంగమును గలిగించునట్టి జార చోరాది క్రూర జనంబుల శిక్షింపించుచు మిక్కిలి జాగరూకుఁడై పరిపాలనము సేయుచు వచ్చెను. ఈయాంధ్రచక్రవర్తికాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యమును సముద్రయానమును విశేషముగా సాగుచు వచ్చెను.

వేలానగరము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణము.

ప్రాచీనకాలమునుండియు గుంటూరుమండలములో బాపట్లతాలూకాలో బాపట్లకు సమీపమున సముద్రతీరమునందున్న మోటుపల్లి యను

గ్రామము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి చీనా, బర్మా, పారసీకము మొదలగు విదేశములతో వాణిజ్యము నెఱపుటకు నాంధ్రదేశములో నొక ప్రధానస్థాన మయ్యె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమున సవిస్తరముగా వ్రాసియున్నాను. ఈ మోటుపల్లికే వేలానగర మని నామాంతరము గలదు. ఈ వేలానగరము ఆంధ్రభృత్యుల కాలమునను, ఆంధ్రపల్లవుల కాలమునను, ఆంధ్రచాళుక్యుల కాలమునను, ఆంధ్రచోడుల కాలమునను ప్రసిద్ధి కెక్కిన పట్టణముగ నున్నను క్రమముగా చాళుక్యుల పరిపాలనానంతరము వాణిజ్యము క్షీణింప నంతగా గణనకు రాక యుండెను. మోటుపల్లికడ మెట్టపట్టిన యోడలలోని సరకులను ఆసమీపమునందలి మండలేశ్వరులు కొల్లగొను చుండుటచేత నావికు లారేవునకుఁ జేరుటకే భయపడు చుండిరి. అందువలనఁ బ్రసిద్ధి గాంచిన వర్తకు లెవ్వరు నాపట్టణమున నివాసముగా నుండక పోయిరి. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తికిఁ బూర్వము కొంతకాలమునుండి విదేశవ్యాపారము నడుపునట్టి వర్తకులకు నభయశాసన మీఁగల చక్రవర్తి గాని మహారాజు గాని లేనందువలననే యా ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణమున కా గతి పట్టెను. గణపతిచక్రవర్తి తాను సింహాసనారూఢుఁడై వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట నీ వేలానగరము నుద్ధరించి విదేశవ్యాపారమును పెంపు నొందింపవలయు నన్న సంకల్పము మనస్సున నంకురించిన వెంటనే యుపేక్షింపక మంత్రులతో నాలోచించి యందులకుం దగిన ప్రయత్నములను గావించెను. అప్పుడా గణపతిచక్రవర్తి వర్తకులకు నభయశాసన మొసంగెను. "నా జీవితముకన్నను నా ప్రజలసంరక్షణమే నాకు నెక్కుడు ప్రీతికరమైన విషయ" మని యా యభయశాసనమున వ్రాయించెను. మఱియు నాశాసనమువలన సత్ప్రభుత్వముయొక్క ధర్మములను గాపాడుటకును, కీర్తికొఱకై యధికాభినివేశముతో సముద్రయానము చేసి విదేశములతో వ్యాపారము చేయునట్టి వర్తకులయందలి ప్రేమచేత నొక్క కూపకుల్కము మాత్రము గాక తక్కిన సుంకముల నన్నిటిని వదలివేసితి మని లిఖింపఁ బడియెను. ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ గాని, దక్షిణమునుండి యుత్తరమునకుఁ గాని పోవునట్టి

యోడలు వాయువశమున నీ రేవున మెట్టక పట్టి పోయిన యోడల సరకుల నోడదొంగలు కొల్లగొనకుండఁ గట్టడచేయుటయె గాక వర్తకులు నిర్భయముగా రాకపోకలు జరుపుటకుం దగిన మార్గముల నేర్పఱచెను. ఎగుమతి దిగుమతి సరకుల పై శుల్కపరిమాణము ముప్పదింట నొక్కటిగ నిర్ణయించెను. శ్రీగంధము ౧ కి ౫ ౧, పచ్చకర్పూరమునకు, చీనికర్పూరమునకు, ముత్యాలకు వెల ౫ ౧ కి ౬౦౹౹౹౩_, పన్నీరు దంతము, జవ్వాది, కర్పూరతైలము, రాగి, తగరము, సీసము, పట్టునూలు, పవడము, గంధద్రవ్యములకు వెల ౫ ౧-కి ౬౧౹-, మిరియాలు వెల ౫ కి ౬౹౹౹-, పట్టుస్వరూపము ౧-కి ౫ ౧కి ౬౹౹౹౦;

ఈరీతిగ సుంకము విధింపఁ బడియెను. ఈసరకుల నామమును బట్టియే యాకాలము నందా రేవుపట్టణ మెంత ప్రసిద్ధమైనదిగ నుండెనో, ఏయే దేశములతోడ వ్యాపారము చేయుచుండెనో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయె బోధపడక మానదు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క కృపావిశేషము చేతనే యారేవుపట్టణము పునరుద్ధారణము గావింపఁ బడుటయు, ఆతని కొమార్తయైన రుద్రమదేవికాలమున వెనీసువర్తకుండైన "మార్కోపోలో" అనువానిచేత శ్లాఘింపఁ బడుటయు సంభవించినది. కాకతిగణపతి సిద్ధయదేవ మహారాజాను మోటుపల్లికిఁ బాలకునిగ నియమించెను.

ధర్మపరిపాలనము.

ఈ యాంధ్రచక్రవర్తిప్రభుత్వకాలమున ధర్మము వర్ధిల్లె ననియు, ద్విజాలలోఁ బ్రముఖులైన వార లున్నతపదవులకు వచ్చి రనియు, వృద్ధుల యెడ గౌరవము, ప్రేమ, మొదలగువానిని ప్రజలు కలిగి యుండి రనియు, శాస్త్రజ్ఞానము, కళలు వికసింపఁ జేయఁబడిన వనియు, పల్నాటిలోని దుర్గిపట్టణమున గంగయసాహిణిచే లిఖియింపఁబడిన దానశాసనములో నుదాహరింపఁబడియెను. ఈ గంగయసాహిణికి మంత్రిగ నుండిన నామయపండితుఁడు దుర్గయపట్టణమున తన తండ్రికిఁ బుణ్యము ప్రాప్తించుకొఱకు నంశేశ్వరాలయమును నిర్మింపించె నని తెలియుచున్నది. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి ప్రజారంజకముగఁ బరిపాలనముసేసి సత్కీర్తి వడయుటకుఁ గారణ

భూతుఁ డైనవాఁడు శివదేవయ్య యనువారిని ప్రధానమంత్రియె గాని యమాత్యుఁడు గాఁడని యిదివఱకె తెలిపియున్నాను. ఈ శివదేవయ్య యను నైయోగి శారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రము గాక పండిత కవియుం గూడ నై యుండెను. అతఁ డాంధ్రమున "పురుషార్థసార" మను నీతిగ్రంథమును రచించెను. ఇందలి కవనము మృదు మధుర పద ఘటిత మై యొప్పుచున్న దని తెలుపుటకై రెండు పద్యములను మాత్ర మీ దిగువ నుదాహరించుచున్నాను.

* "క. ప్రజఁ జెఱిచి కూడఁ బెట్టిన
నిజధన మది వలయు వ్యయము నిచ్చలుఁ జేయున్
బ్రజయును ధనమును బొలిసిన
భుజబలమున నిలువఁ దలమె భూపతి కెందున్."

క. జనలక్ష్మికి ధనలక్ష్మికి
ననుపమ మగుధర్మలక్ష్మి కాత్మయ మూలం
బని యాత్మరతుఁ మఱువక
జననాథుఁడు సేయవలయు సతతము బ్రీతిన్."

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బుత్త్రికా సంతానమె గాని పుత్త్ర సంతానము లేకయుండెను. ఈయనకు గణపాంబ రుద్రాంబ యను నిరువురు కొమార్తలు గల రని యింతకుఁ బూర్వమె తెలిపియున్నాను. ఇతఁడు తన పెద్దకొమార్తె యయిన రుద్రాంబను కుమారునిగ భావించుకొని యామెకు విద్యా బుద్ధులు గఱపించి రాజ్యతంత్ర జ్ఞానమును గలిగించి తనకుఁ బిమ్మట నామెయె సింహాసనా రూఢయై యాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బరిపాలింప నియమించి యఱువదిరెండు సంవత్సరములు ప్రజారంజకముగ నిరంకుశపాలనము చేసి మిక్కిలి వృద్ధుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౬౦వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁడై కీర్తిశేషుఁ డయ్యెను.

* పురుషార్థసార మను గ్రంథము శివదేవయ్యచే రచింపఁబడిన దని శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్.ఏ గారిచేఁ బ్రకటింపఁ బడిననీతిశాస్త్రముక్తావళిగ్రంథ పీఠికలో వ్రాయఁబడినది.

పంద్రెండవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రమదేవిపరిపాలన చరిత్రము.

(క్రీ. శ. ౧౨౬౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౯౫)

రుద్రాంబ గణపతికూఁతురు గాని భార్య కాదు.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి కీర్తిశేషుఁడై చన్న వెనుక నతనిపుత్త్రికా రత్నము శ్రీరుద్రమదేవి వజ్రసింహాసనము నధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్య పరిపాలనభారమును వహించెను. పూర్వగ్రంథములలోను నూత్న గ్రంథములలోను గూడ రుద్రాంబ గణపతిదేవచక్రవర్తిభార్య యని వక్కాణింపఁబడి యుండుటం జేసి యాంధ్రప్రపంచ మట్లే యవిచారపూర్వకముగా విశ్వసించి యున్నది కాని నిక్కము విచారింప నామె యాతనికొమార్తగాని భార్య కాదని విస్పష్టము కాఁగలదు. రుద్రాంబాదేవి గణపతిపుత్త్రిక యై యుండఁగా భార్య యని వాడుకలోనికి వచ్చి విశ్వసింపఁబడుటకు హేతు వేమో యెంతమాత్రమును బోధపడ కున్నది. రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున హిందూదేశమును జూడవచ్చిన "మార్కోపోలో" అను వెనీసు వర్తకుఁ డొకఁడు "కాకతి గణపతి యనంతర మతనిభార్య రుద్రమదేవి యతని కంటెను మిక్కిలి వైభవముతో రాజ్యము చేయుచున్నది." అని నుడివి యున్నాఁడు. విదేశీయుఁడగుటఁ జేసి యతఁడట్లు వ్రాసియుండునని యూహింతమన్నను, స్థానిక వృత్తాంతములలో సయితము భార్య యనియే చెప్పఁబడినది. స్థానికచరిత్రములోని విషయము లన్నియుఁ బరమసత్యములను గా మన మెంతమాత్రమును భావింపరాదు. అయ్యవి యవిమర్శపూర్వకముగాఁ బ్రజ

లచేఁ జెప్పుకొనఁబడునట్టి గాథలను బురస్కరించుకొని వ్రాయఁబడినవి. ఈగాథలను వినియుండుటచేతనే కాఁబోలు మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారి పుత్రుండగు కుమారస్వామి సోమయాజిగారు సంస్కృత ప్రతాపరుద్రీయమునకు వ్రాసినవ్యాఖ్యలో నొకచోట

> " పురా కిల కాకతికులసంభూతే గణపతినామ్ని మహారాజే, దుహితృమాత్రసంతానే, కదాచి ద్దైవ యోగేన కాలపరిపాక ముపేయుషి, తన్మహిషీ రుద్రదేవీనామ రాజ్ఞీ, బహూని వర్షాణి తద్రాజ్య మకంటకం పరిపాల్య, పరిణతా సతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే. తా మిమాం కథాం మనసి నిధా యాహ యో రుద్ర ఇతి"

అని వ్రాసియున్నారు.

పూర్వము కాకతికులసంభూతుఁ డగు గణపతిమహారాజు పుత్రికాసంతానము మాత్రముకలవాఁడై దైవయోగముచేతఁ గాలగతిని జెందఁగా నతని భార్యయగు రుద్రాంబిక రాజ్యభారమును వహించి అనేక సంవత్సరములు నిష్కంటకముగాఁ బరిపాలనముచేసి తాను వృద్ధురాలగుటయును, తన దౌహిత్రుఁడు వయస్సు వచ్చినవాఁడగుటయును తలఁపోసి రాజ్యభార మాతనికి నొప్పగించె నని తాత్పర్యము. ఈ మహావ్యాఖ్యాత యిట్టి భ్రమ నొందుటకు కారణము ప్రతాపరుద్రీయములో

> " శ్లో॥ యో రుద్రో రజతాచలే స్థితి మగా దర్ధాంగనారీః పురా
> సోఽయం సంప్రతి కాకతీశ్వరకులే సర్వాఙ్గనారీః స్థితః
> స్థానే యద్విషమాతలోకనకళామాత్రేణ భస్మీకృతా
> న్యాస న్వైరిపురాణి చిత్ర మధునా ఖడ్గే విషం ధార్యతే "

అని మొదలుగాఁగల చోటులఁ బుంలింగమే ప్రయోగింపఁ బడి యుండుటయే గాని యన్యముగాఁ గనుపట్టదు. అర్ధాంగనారియై కైలాస మందున్న రుద్రుఁడు కాకతివంశమందుఁ బూర్ణముగ స్త్రీశరీరమునే ధరించియున్న

వాఁడని పై శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేత వ్యాఖ్యాత పాఠకులకు దానిని బోధపఱచుటకై పైని వ్యాఖ్యానములో వివరించినవిధముగా రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని సంబంధమును దెలిపియుండెను.

రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యని గ్రంథకర్త లనేకులు వారికిం దోఁచినట్లుగ వ్రాయుట వింతగా నుండక మానదు. వచనసోమదేవరాజీయమునందు "గణపతి సకలసేనాసమేతుండై మహాదేవరాజసమేతముగ దేవగిరిమీఁదికి దండు వెడలి వారితో మాసత్రయంబు యుద్ధము చేసి యందు గదాయుద్ధమున మహాదేవరాజు సమసిన నది గని గణపతిమహారాజు క్రోధాన్వితుండై జగడంబు చేసి దేవగిరిరాజును జంపిన వారు శరణాగతులై తమ కూఁతు రగు రుద్రమహాదేవిని గానుకఁ గాఁ బెట్టిన నాపడుచును గైకొని యేకశిలానగరమునకు వచ్చెను." అని రుద్రమదేవి దేవగిరి యాదవరాజకుటుంబమున జనించిన దని కూడ చెప్పిరి. ఇది పద్యకావ్యము ననుసరించి వ్రాయఁబడిన వచనకావ్యము గావున నక్కడఁగూడ నిదే రీతిగఁ జెప్పఁబడి యుండును. ఇట్లే స్థానికచరిత్రములందును వ్రాయఁబడినది. మార్కోపోలో వ్రాఁతను బట్టి పాశ్చాత్యులు కూడ కొందఱు భార్య యని వ్రాసిరి. వీనినన్నిటిని జూచి ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో 'శ్రీ వీరేశలింగముగారు రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని వక్కాణించి యున్నారు. కీర్తిశేషు లయిన శ్రీ రామమూర్తిగారును కవిజీవితములయందు మొదట గణపతిభార్య రుద్రమదేవి యని యుదాహరించినారు గాని డాక్టరుహల్ట్జుగారు "ఇండియన్ అంటిక్వెరీ" లో వ్రాసిన లేఖనమును జూచిన తరువాత వెనుకటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనిరి. హిందూదేశకథాసంగ్రహములో ప్రథమభాగమున శ్రీ కొమరరాజు లక్ష్మణరావు ఎం ఏ. గారు కూడ రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యనియే చెప్పి యున్నారు. ఇంతియ గాక క్రిందటి సంవత్సరము ప్రకటింపఁబడిన శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు సయితము రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కూఁతురను వాదము కలదని యెఱింగియు విమర్శింపక దానిని విస్మరించి రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పఁబడియెను. ఇట్లుండఁగా

గ్రంథకర్తలు పరమవిశ్వాసభావముతో నంగీకరించిన సిద్ధాంతమును ద్రోచి పుచ్చుటకు హేతువు లేవి యని చదువరులు ప్రశ్నింపవచ్చును. రుద్రాంబిక గణపతికూఁతు రని చెప్పుటకు బలవత్తర మయిన ప్రమాణముగలదు. వానిం దెలుపుటకుఁ బూర్వము పై నుదాహరించిన యభిప్రాయములను గూర్చి యొకింత విమర్శ చేయవలసి యున్నది. ఆ యభిప్రాయములలో నొక్క ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయమును విమర్శించిన పక్షమునఁ దక్కిన వన్నియు విమర్శింప నక్కఱలేకయె మనకు సత్యము గోచరముకాఁగలదు. ఏకారణముచేత నట్లు వ్రాసినను ఈ సందర్భమున వ్యాఖ్యాతవిభ్రాంతి నొందె ననుటకు సందియము లేదు.

విద్యానాథమహాకవిప్రణీత మైన ప్రతాపరుద్రీయమును బరిశోధించి రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కొమార్త యని మొదట కనిపెట్టినవాఁడు శాసనపరిశోధకుఁ డైన "హుల్ట్జు" అను జర్మనీ దేశపండితుఁడు. ఈయన క్రీ. శ. ౧౮౯౨ వ సంవత్సరము జూలై నెల సంచిక "ఇండియన్ ఆంటిక్వెరీ" అను గ్రంథములో ౧౯౭ వ పేజిలో కాంచీపురములో గణపతిదేవుని కాలమున వ్రాయఁబడిన దానశాసనము నొకదానిం బ్రకటించుచు, అందు గణపతికి వెనుక రాజ్యమునకు వచ్చిన వారిని నిర్ధారణసేయుచు, ఈక్రిందిరీతిని వ్రాసియున్నాఁడు.

"ఆమెతండ్రి గణపతి పుత్త్రసంతానము లేనివాఁడయినందున నామెను (రుద్రాంబిక) కుమారునిగానే పేర్కొని రుద్రుఁ డని పురుషనామమును బెట్టెను. అతని మరణానంతరము ఆమె సింహాసన మెక్కినట్లు గానుపించుచున్నది. ఆమె "రాజా రుద్రమహారాజా" అని మూలగ్రంథములోఁ బేర్కొనఁబడి యుండఁగా వ్యాఖ్యానములో రుద్రాంబిక యని పేర్కొనఁబడియెను."

ప్రతాపరుద్రీయములో నాటకప్రకరణములో నొకచోట.—

"శ్లో. సైవోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమా చేతి ప్రథా మగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా."

అని పురోహితుఁడు రుద్రాంబికతల్లి సోమాంబను ఉమాదేవి యనియు, తండ్రి యైన గణపతిని శివుఁ డనియు రుద్రాంబికతో పలికినట్లుగాఁ జెప్పఁ బడినది.

ఇదివఱకే వ్యాఖ్యాత రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని భార్య యని చెప్పి యున్నవాఁ డగుటచేత

"వ్యా. రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయో రుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం। తతః స్వయంభూమహారాజయోః పితాపుత్రీభావోఽస్తి."

అని వ్రాసి యీసోమాంబయు గణపతియు కాకతీయులు గాక వేఱు కుటుంబములోని వారని భావించెను. ఈవిషయమునుగూర్చి ప్రతాపరుద్రీయములో నాటకప్రకరణములో అంకారంభమునఁ బురుషనామమును దాల్చి పురుషవేషములో నున్న రుద్రాంబికతో పురోహితునకును మంత్రికిని జరిగినసంభాషణములను గూర్చిన శ్లోకముల నుదాహరించిన యెడల నందలినిజము చదువరులకు విస్పష్టము కాఁగల దను భావముతో వాని నిట నుదాహరించుచున్నాను.

" తత్ర ప్రవిశతి యథానిర్దిష్ట వేషో రాజా చామరగ్రాహిణీచ
రాజా.—సహస్రాతిశయం। అహో ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య
శ్లో. సోమార్యాభిజనం శ మస్య జయతి శ్రీకాకతీయాన్వయం,
పాతివ్రత్య ముపైతి సాంప్రత మియ మస్మాసు విశ్వంభరా
అస్మాభి ర్నిజదోఃప్రసూతి మధునా ధన్యా మహో మన్యతే
య త్కృత్స్న ముపార్జిత త్కులపతి ర్దేవ స్స్వయంభూ స్స్వయమ్॥
పురోధసః.—మహారాజ భవాదృశా ఏవ పర మర్హంతి తాదృశీ మహిమ్నా దేవస్యహితోపదేశాన్॥ అథవా కి మత్రాభినవం। పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితు రేవ యు ఖ్యేష్ఠం కథయంతి తద్విదః ॥

శ్లో. సైషా సోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమాచేతి ప్రథా మగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా.”

మంత్రిణః—ఏవ మే వైతత్, అన్యథా కథ మీశ్వరస్య ప్రసాదాదృతే నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవం మానుషశంభునా గణపతిమహారాజేన అభ్యంతర స్స్వానుభవమహిమ్నః సదృశ మత్ర పుత్రీ ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ రుద్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ రుద్రఇ త్యాఖ్యా”

“ రాణి (పురుష వేషముతో నున్న రుద్రాంబిక) రంగస్థలమునకు నేతెంచి కాకతీయులకు కులదేవుఁ డయిన స్వయంభూదేవుఁడు భవిష్యత్కాలమున నెట్లు రాజ్యపరిపాలనము నిర్వహింపవలయునో ఉపదేశ మిచ్చుటకై తనస్వప్నములో సాక్షాత్కరించె నని చెప్పెను.

అంతట పురోహితుఁడు “నీవంటిప్రజలుమాత్రమే స్వయంభూదేవుని సాక్షాత్కారమును ఉపదేశమును బొందుటకు నర్హులనియు, అట్టిది కుమారునకు తండ్రి చేయవలసిన విధ్యుక్తధర్మములలో నొక్కటి గావున నందు నాశ్చర్య విశేష మేమియును లే దనియును, నీతల్లికి సోమాంబ యనియు, నీతండ్రికి గణపతి యనియు నామము లుండుటచేత స్వయంభూదేవుని (అర్ధనారీశ్వరుని యొక్క యొక యాకృతి) సంతాన మనిపించుకొనుటకు నీకు సత్త్వము గల దనియు” ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను.

అటుపిమ్మట మంత్రి “అట్లు కాదేని నిరంకుశాధికారముగల యొకమహారాజువలె నొక స్త్రీ దేశమును బరిపాలించుట యెట్లు సాధ్య మగును కనుక నీశ్వరాంశసంభూతుఁడైన గణపతిమహారాజు తనదివ్యజ్ఞానముచేత తనకు జనించియుండిన బిడ్డ దేశపాలనము చేయుటకుం దగిన గుణవిశేషములు గలిగి యున్న దని తెలిసికొని లోకవ్యవహారముకొఱకు కుమారుం డనియే ప్రకటించి రుద్రదేవుఁ డని నామకరణముచేసె” నని చెప్పి పై పురోహితుని యభిప్రాయమును బలపఱిచెను.

ఈ భావమె పైన నుదాహరించిన శ్లోకములలోను వాక్యములలోను స్పష్టముగాఁ గనుపట్టుచున్నది. దీనిం బట్టి వ్యాఖ్యాత చెప్పిన విధముగా రుద్రాంబికతండ్రి కాకతి గణపతిచక్రవర్తి గాక మఱియొక గణపతి యని యూహించుటకు నవుపడునా? అట్లయినయెడల కాకతి సామ్రాజ్యము భర్తయైన కాకతి గణపతిచక్రవర్తివలనఁ గాక తండ్రియైన గణపతివలన రుద్రాంబికను సంక్రమించిన దని చెప్పవలసి వచ్చును. అది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధ మని యెఱుంగుదుము. కనుక పైసంభావనముల యందలి భావమువలన కాకతి గణపతిచక్రవర్తికి రుద్రాంబిక కూఁతురనియును, పుత్త్రులు లేని కారణమున నామెను పుత్త్రినిగాఁ జూచుకొనుచు నామెకు రుద్రదేవుఁ డనియె పురుష నామ ముంచె నని విస్పష్ట మగు చున్నది శ్రీరామమూర్తిగారు కవిజీవితములయందు మొదట తిక్కనవారివలెనె భ్రమపడి భార్య యని వక్కాణించి యున్నమాట వాస్తవమెగాని తరువాత పైనిజెప్పిన విధముగాఁ గనఁబఱచి పుత్త్రికయని సిద్ధాంతము చేసియున్నారు. ఇట్లని యెఱుంగక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు భార్య యని కవిజీవితములయందు వ్రాసిన వాక్యములు ప్రమాణములు గా నెత్తి చూపఁబడినవి గావున నయ్యవి నిష్ప్రయోజనములు. డాక్టరు హుల్ట్జుగారు గాని శ్రీరామమూర్తిగారు గాని శాసన ప్రమాణ మేమియుఁ జూపినవారు కారు. రాబర్టు స్యూయల్ గారు మాత్రము గుంటూరుమండలములో కాకాని గ్రామములో నొక శాసనము గల దని మడివి యందును గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు.[1]

"ఓరుగంటి రుద్రమహాదేవి రాజ్య పరిపాలన కాలమున శా. శ ౧౧౯౨ క్రీ. శ. ౧౨౭౦ సంవత్సరములో కృష్ణామండలములోని (ప్రస్తుతము గుంటూరు) కాకాని (మక్క-కాకాని) గ్రామములో గోపాలస్వామి గుడికి యెదుట నొక శిలాశాసనము గలదు. కాకతి గణపతి దేవుని కూఁతు రని చెప్పఁబడినది గావున నీ శాసనము మిక్కిలి ముఖ్య మయినదిగా నున్నది.

1. Lists of Antiquities Vol. I, Pp. 74 and 75.

అని వ్రాసియున్నారు కాని శాసనమును జక్కఁగాఁ బరిశీలించి దాని ప్రతి నెత్తికొని వివరముగా వ్రాయుట కాయన శ్రద్ధతీసికొని యుండలేదు కనుక నందేమి కలదో యింతవఱకు నెవ్వరును జెప్పియుండలేదు.

వెలుగోటివారివంశచరిత్రము ప్రాఁతగ్రంథమునందు

"గీ. ఘనత నాప్రసాదిత్యుండు కాకతిగణ
పతి గనిన నతని సుతకుఁ బట్టణంబు
రమణతోఁ గట్టి కాకతి రాయరాజ్య
స్థాపనాచార్య బిరుదు దాఁ దనరఁ గాంచె"

అని కొమార్తగాఁ జెప్పఁబడినది. అయినను నూత్నగ్రంథ మగు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు ద్వైవిధముగా వ్రాయుట లేఖకప్రమాదమనియు, అతని సుతకు బదులుగా "అతని పతికి" అని యుండినను నుండ వచ్చునని సెలవిచ్చియున్నారు. పైని జూపిన ప్రమాణములను బట్టియు ఈ క్రిందఁ జూపఁబోవు శాసనప్రమాణమును బట్టియు, పూర్వగ్రంథమునం జెప్పఁబడిన ప్రకారము కొమార్తె యని యే సిద్ధాంత మగుచున్నది.

కూఁతు రనుటకు బలవత్తర మైన ప్రమాణము.

ఇంతవఱకు ఏచరిత్రకారులును ఏశాసనపరిశోధకులును చూపింపని బలవత్తరమైన శాసన ప్రమాణమును గనఁబఱిచి రుద్రాంబిక గణపతిచక్రవర్తి కొమార్తె యని నిశ్శంకముగా సిద్ధాంతము చేయుచున్నాము. గుంటూరు జిల్లాలో మంగళగిరితాలూకాలో చేరిన శ్రోత్రియాగ్రహార మైన మల్కాపుర మను గ్రామమునకుఁ బడమట విశ్వేశ్వరస్వామివారి యాలయమునకు ముందర నున్న శిలాస్తంభము మీఁది శాసనము. ఈశాసనము కాకతి రుద్రాంబకాలమునను రెండవప్రతాపరుద్రునికాలమునను నున్న కాకతీయ గురుపరంపరలోనివాఁడగు శివమహాముని దానశాసనమై యున్నది. ఇందు కాకతీయవంశ మభివర్ణింపఁబడినది. ఇందు శాసనమును వ్రాసినకవి గణపతిచక్రవర్తిని వర్ణించుచు కడపట—

" కతి కతిన సంతి భూపాః కతి కతి వా గుణగణాభరణాః
గణపతినృపతి స్త్వేకో నరపతిశతపోషకః క్షోణ్యాం॥
నిస్సాణరవసంత్రస్తాః తస్మాద్గణపతేర్నృపాః
అపి త్యజంతి దుర్గాణి వధకాష్ఠైవ కేవలం॥

అని చెప్పిన తరువాత రుద్రదేవిని గూర్చి (ప్రారంభించి

" రుద్రదేవీ సముదభూ త్కారుణ్యాత్సర్వభూభృతాం
గంభీరా న్మహత స్తస్మా ల్లక్ష్మీ రత్నాకరాదివ॥
సర్వోర్వీశకిరీటకుట్టిమతటీవిన్య స్తపాదాంబుజా
శా స్త్యేషా చతురంబురాశిరసనాం శ్రీరుద్రదేవీ భువం।
యస్యా జన్మమహోత్సవో గణపతేః తస్మాపాలచూడామణేః
విస్ఫూర్జత్కలికాలకల్మషకథాధ్వాంతౌఘ తేజోనిధిః॥
సామ్రాజ్యేఽఖిలవర్జితం విరచితే శ్రీరుద్రదేవ్యా స్వయం
చాతుర్వర్ణ్యనిజస్థితి ర్విజయతే విద్రాతి కాలః కవిః।
ధన్యోఽసౌ భగవా న్విభాతి దురితం దూరే ద్విజానాం ద్విషః
తన్నామగ్రహభీషితా నిజపురాన్ని ర్యాంతి పర్యాకులాః॥
ఆక్రామంతి తర త్తరంగవిగళద్దుగ్ధాబ్ధిఫేనావలీ
రాచామంతి శరచ్ఛశాంకవిసరజ్జ్యోత్స్నాప్రవాహామృతమ్
ఆకర్షంతి సురేంద్రదంతిదశనప్రాకారభంగ్యాం శ్రియం
ముక్తాహారలతాయితాః ప్రతిదిశం రుద్రాంబికాకీర్తయః."

అని రత్నాకరమునందు లక్ష్మి యుదయించినట్లు గానే గణపతిదేవునికి రుద్రదేవి జనించెనని చెప్పి యామెను విశేషముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఇందువలన రుద్రదేవి గణపతిదేవచక్రవర్తి కూఁతు రనుట నిర్వివాదాంశ మని చరిత్రమున స్థాపిత మగును.

రుద్రాంబ రాజ్యభారమును పూనుట.

కాఁబట్టి కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకు పురుషసంతానము లేని కారణమున తనకొమార్తెలలో నొకతెయగు రుద్రదేవిని కుమారునిగా భావించుకొని యామెకు రుద్రదేవుండనియె నామమును పెట్టి పెంచెనని ప్రతాపరుద్రీయమను గ్రంథమును బట్టి మనము తెలిసికొని యున్నాము. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి మరణానంతరము రుద్రదేవి రత్నసింహాసన మధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్యభారమును వహించి మిక్కిలి మనోరంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయ నారంభించెను.

ఈమె శా. శ. ౧౧౮౨వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెనని త్రిపురాంతకశాసనములలో నొకదానివలన బోధపడుచున్నది.[1]

ఈమె "రుద్రదేవమహారాజు" అను నామముతో వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను. ఈమె యెప్పుడును పురుషవేషముతోనే కొలువుకూటమునకు నేతెంచి మంత్రులతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి ముచ్చటించుచుండెనని తెలియుచున్నది. ఈమె చక్రవర్తి పుత్రికయగుటం జేసి యీమె కీర్తియె లోకమున వ్యాపించెను గాని యీమె భర్త యెవ్వరో యాయన చరిత్ర మెట్టిదో యాంధ్ర ప్రపంచమింతవఱకు నెఱుంగదు. భర్త సామాన్యుఁడగుటచేతనో అకాలమృత్యువు వాతంబడుటచేతనో యాతని నామము ప్రసిద్ధమై యుండకపోయెను. ఇంతియగాక గణపతి చక్రవర్తికిఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినదగుటచేత నతనిభార్యయని యాంధ్రప్రపంచము భ్రాంతిం జెందెను.

రుద్రాంబిక భర్త.

గోదావరిమండలములో దక్షారామ మహాగ్రామంబున నుండు శ్రీభీమేశ్వరస్వామి వారి యాలయములో నొకశాసనములో "కాకతి గణపతి

---

1. Epigraphical Report for 1905-6.

రుద్రదేవరు మహారాజుల యల్లుఁడు మల్లదేవులు" అని వ్రాయంబడి యుండు టను జూచి చాళుక్యవీరవిజయాదిత్యుని వంశములోనివాఁడై "మల్లపదేవ చక్రవర్తి" "మల్లవిష్ణువర్ధన మహారాజు" అను నామములతో వ్యవహరింపఁబడుచు క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౧౨వ సంవత్సరాంతమువఱకు వేంగీదేశమును బరిపాలించిన మల్లపరాజే మల్లదేవులని యభిప్రాయపడి శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు "ఓరుఁగంటి గణపతిరాజుల చరిత్ర" మను పేరిట నాంగ్లేయభాషలో వ్రాసిన యొక చిన్నగ్రంథములో కాకతియద్రదేవిభర్త చాళుక్య మల్లప దేవచక్రవర్తియని నుడివియున్నారు. ఆశాసనములో నుదాహరింపఁబడిన సంవత్సరము వారి సిద్ధాంతమునకు ప్రతిబంధకముగా నున్నది.

శా. శ. ౧౦౯౭వ సంవత్సరమనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౭౫ దవ సంవత్సరమునందు దానశాసనము పుట్టినదగుటచేత, అప్పటికి మల్లదేవుని భార్యయగు రుద్రదేవికి కనీసము ౧౫ సంవత్సరములు వయస్సుండవలయును. రుద్రదేవి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౧౨౯౫ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినందున మరణకాలము నాఁటికి ౧౩౫ సంవత్సరములును, గణపతిదేవ చక్రవర్తి ౧౨౫ సంవత్సరములును బ్రదికి యుండెనని చెప్పవలసి వచ్చును. అట్లు చెప్పుట సరియైన పద్ధతి కాదు. కాకతిగణపతి రుద్రుని యల్లుఁడని చెప్పినంతమాత్రమున వాఁడు రుద్రాంబిక భర్త యని యెట్లు నిర్ధారింపనగును? గణపతి చక్రవర్తికి రుద్రాంబిక యను నొక్కకూఁతురు మాత్రమె గలదని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. గణపాంబ యను కూమార్త యొకతె గలదని ధాన్యకటక శాసనమునఁ జెప్పఁబడి యుండలేదా? ఇంకను కూఁతులు లేరని యెట్లు సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును? ఇంతియగాక గణపతి రుద్రదేవుఁడని చెప్పుటచేత వాఁడు గణపతి యని చెప్పఁదగునా? లేక గణపతికొడుకగు రుద్రదేవుఁడని చెప్పఁదగునా? గణపతికి రుద్రదేవుఁడను నామము గలదని యెచ్చటను గానంబడలేదు. మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడని యర్థము చేసికొందమన్నను ఆప్రతాపరుద్రుని తండ్రి ప్రోలరాజుగాని గణపతి కాఁడు.

ప్రోలరాజునకు గణపతి యనునామాంతర మొండు గలదని యెక్కడను చెప్పఁబడియుండలేదు. ఈశాసనములోని నామమే సందిగ్ధముగా నున్నది. కనుక గణపతిరుద్రుఁడనఁగా గణపతియనియె భావించుకొనవలసిన పక్షమున నందలి సంవత్సరము తప్పని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇంతసందిగ్ధముగా నున్న యీశాసనము నాధారపఱుచుకొని కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి పుత్త్రికయైన రుద్రాంబభర్త చాళుక్య మల్ల విష్ణువర్ధనుఁ డని యూహించుట యొప్పిదముగాఁ గనుపట్టదు. భావిపరిశోధనమువలన నింతకన్నను ప్రబల సాక్ష్యము గాన్పించువఱకు రుద్రాంబికభర్త యితఁడే యని నిర్ధారించుట ప్రమాదహేతువగును. అంతవఱకు రుద్రాంబికభర్త యితఁడే యని పేరు పెట్టక యతఁ డొక మండలేశ్వరుఁడనియు, రాజబంధువులలోనివాఁడై యిల్లఱికముండె ననియు యౌవనవయస్కుఁడై యున్నకాలముననే మృతిం జెంది యుండు ననియు విశ్వసించి యట్లువ్రాసినందువలన ప్రమాద మెద్దియు నుండఁబోదు. ఈమె రాజ్యభారము వహించుటకుఁ బూర్వమె, 'ఉమ్మక్క, రుయ్యమ్మ' అను నిరువురు పుత్త్రికలను గనెనని తెలియుచున్నది.

రుద్రాంబిక మహాదేవరాజును జయించుట.

గణపతి చక్రవర్తి యవసానకాలమునఁ జెప్పినరీతిగా శివదేవయ్య మొదలుగాఁ గలమంత్రివర్గమును, జన్నిగదేవ మహారాజు మొదలుగాఁ గల సేనాధిపతులును, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదలుగాఁ గల భృత్యవర్గమును ధైర్యసాహసములను జూపి రుద్రదేవిని పట్టాభిషిక్తురాలినిఁగఁ జేయుట వీరవరులయిన మాండలిక రాజులలోఁ గొందఱకు నవమానకరముగఁ గన్పట్టెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్య పీఠము నధిష్ఠించిన యొక్క యాఁడుదాని పాదపద్మములకు మ్రొక్కుట వీరపురుష సాగ్రగణ్యులకుఁ దలవంపులుగఁ గన్పట్టెను. ఇట్లు మాండలిక రాజులు గొందఱు చక్రవర్తిని యెడఁగలభయముచే మిన్నకుండినను రాజద్రోహులై దేవగిరి ప్రభువు లయిన యాదవులతోడఁ గుట్రలుచేసి తుదకు యాదవులు దండెత్తి వచ్చునటులఁ జేసిరి. ఇక్కడ రాయగంటిలో

గణపతిచక్రవర్తి మరణముఁ జెందిన సంవత్సరముననే యక్కడ దేవగిరిలో యాదవప్రభు వయిన కృష్ణభూపతి కూడ మరణముఁ జెందెను. అతని సోదరుఁడగు మహాదేవరాజు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

ఈ మహాదేవరాజు స్త్రీలను శిశువులను ఎప్పుడును జంపినవాఁడు కాఁడు గావున నీతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయిన తోడనే యీతనిపరాక్రమమునకు భయపడి యాంధ్రు లొక్క యాఁడుదానిని మాళవు లొక్క శిశువును సింహాసన మెక్కించిరని శాసనములలోఁ గవులు గొనియాడియుండిరి. అస్త్రశస్త్ర పాటముల నుబ్బి ప్రతాపవంతుఁడైన మహాదేవరాజు త్రిలింగదేశముపై దండెత్తిరాఁ బ్రయత్నించెను. ఇంతలో రుద్రాంబాదేవి యూరకొనక తన తండ్రివలన నీ రాజ్యతంత్రజ్ఞానమును చక్కఁగా గ్రహించినది గావున నిసుమంతయుఁగొంకక యెంతమాత్రము నుపేక్షింపక శిథిలము లయిన దుర్గభాగముల నన్నిటిని బాగు చేయించి విశ్వాసపాత్రు లయిన మంత్రిసేనాపతిసామంతభటవర్గమును రప్పించుకొని కోటల నన్నిటిని సురక్షితములుగాఁ గావించెను. ఏకశిలా నగరమునకుఁ జుట్టును గంపకోటను గట్టించెను. దీనికి లోతట్టున మట్టికోటను గట్టించెను. దీని చుట్టును గొప్పయగడ్తను ద్రవ్వించెను. భూమికోటకు గవనులు ర దియును, దిడ్లుగూను, పుట్టకోటకు గవనులు రను, దిడ్లు ర దయును, రాతికోటకు గవనులు ర ను దిడ్లు ర దియును, రాతికోటకు లోతట్టున రాతిసోపానములును పెట్టించి అలంగములమీఁద తనబంధు వర్గములోని వీరభటుల నుండనియమించి తక్కిన బంధువర్గము నంతయు రాతికోటకు లోతట్టున నున్న యిటుకకోటలో నుండ విధియించెను. కొమ్మ ౧కి ఇద్దఱును, బురుజు ౧కి ఏఁబదుండ్రును, దిడ్డి ౧కి నూఱ్ఱుఱును, గవను ౧కి ఏనూఱ్ఱుఱును వీరభటులను గాపుపెట్టెను. తన కొమార్తయైన ఉమ్మక్కకు పుత్త్రసంతానము లభించుటకయి బుద్ధగణపతి నారాధింపఁగోరి వడ్డపల్లెకును అటనుండి ఏకవీరామహాదేవిని గొలుచుటకై మొగలిచెర్లకును బోయి అయిదుదినము లచ్చట నున్న కాలమున హరిహరదేవుఁడును మురారిదేవుఁడును ఆమెను బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పు డెడ్డిరెడ్డి యొక యుపాయమును బన్ని తన కొమార్తయైన యుమ్మక్కతోఁ గూడఁ దప్పించు

కొని వచ్చి యేకశిలానగరమునం బ్రవేశించి కొంతసైన్యమును బంపించి వారల నిరువురను జయించి వారల యైశ్వర్యమునంతయుఁ జూఱఁగొని యాధనముతో పద్మాక్షీదేవికి మహోత్సవములు గావించెను. అప్పుడు దేవగిరినుండి మహాశూరుఁ డైన మహాదేవరాజు అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములతో దండెత్తి వచ్చి యేకశిలానగరమును ముట్టడివేసెను. ఇట్లు మూఁడులక్షల సైన్యముతో వచ్చి మహాదేవరాజు ముట్టడించినను భీతినొందక రుద్రమదేవి తెలుఁగు సేనాని యగు రుద్రమనాయని నగరపాలకుండును కమ్మసేనానియు నగు నాగచమూపతిని హెచ్చరించి యాసేనానుల సాహాయ్యముతో పదునేను దినములు ఘోర యుద్ధముసేయఁగా యాదవసైన్యంబులు తెలుఁగు కమ్మవీరులధాటికి నిలువంజాలక పలాయనంబు లయ్యెను. రుద్రమదేవి యంతటితోఁ దృప్తినొంది యూరకుం డక తానె నాయకత్వమును వహించి యాదవసైన్యంబులను వెంటాడించి మఱు మాడుము దేవగిరివఱకుఁ దఱిమి తఱిమి కొట్టఁగా మహాదేవరాజు తాను జేసిన యవివేకకృత్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై రుద్రమదేవిని శరణువేడి కోటి ద్రవ్యంబు లపరాధముగ నిచ్చుకొని సంధి గావించుకొని నిజరాజధానికిఁ బోయెను. అప్పుడు రుద్రమదేవి తనదేశమునకును మహాదేవరాజు దేశమునకును సరిహద్దున జయస్తంభములను నాటించి వానిపై శాసనములను వ్రాయించి యేఁబదిలక్షల హొన్నులను తనసైన్యములకుఁ బంచిపెట్టెను.

జన్నిగదేవసాహిణి.

కాయస్థకులసంజాతుం డైన యీజన్నిగదేవసాహిణి రాజభక్తి గల్గి తనమేనమామ యైనగంగయసాహిణికిఁ దరువాత సైన్యాధ్యక్షుఁడును, ఆప్త మంత్రులలో నొక్కఁడునై దక్షిణభాగమున వనఁగా మార్గవాడి మొదలుకొని పానుగంటివఱకుఁ గల దేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు బ్రదికి యున్నంత కాలము రుద్రమదేవికి దక్షిణ భుజంబుగ నుండి యామెకు శత్రువులై రాజద్రో హమును జేయఁ బూనిన సేనానులను మాండలిక రాజులను శిక్షించుచు వచ్చి ఆరాజకమువలని యుపద్రవమునుండి దేశమును రక్షించెను. ఇతనికి బ్రహ్మరాతు

కుఁడు మొదలుగాఁ గలచిరుదము లనేకములు గలవు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౮౨ రౌద్రిసంవత్సర చైత్ర శు ౧౧ గురువారమునాఁడు పొత్తపినాటి సీమలో బాహునదికి దక్షిణభాగమున నున్న పురందలూ రనియెడు పొందలూరు గ్రామము శ్రీపర్వతాముల బసవగోళకి మఠమునకు సంబంధించిన నిజగురుశాంతపూర్వ శివదేశికులకు బ్రాహ్మణాతిథ్యభ్యాగతపూజార్థము సమర్పణము చేసినట్లుగ పొందలూరు గ్రామములోని యీశ్వర దేవాలయములో రంగమండపమున కెదుటనున్న ఱాతిపైఁగల శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. జన్నిగదేవమహారాజు పరిపాలనకాలములో పల్నాటిసీమలోని కారెముపూడిగ్రామమునఁ బ్రతిష్ఠచేయఁబడిన సురేశ్వరాలయమునకుఁ బ్రాకారములును గోపురమును నిర్మింపఁబడినవి. నామయ యనుకరణముచే దుగ్గిరేక దుగ్గయపట్టణమున గోపీనాథుని యాలయము శా. శ. ౧౧౯౧ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౯ వ సంవత్సరమునఁ గట్టఁబడినది. ఈ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నీతనినామము మఱియెచ్చటను వినంబడనందున నీతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౦ వఱకుమాత్రము జీవించెనని యూహింపఁదగినది.

త్రిపురాంతక దేవమహారాజు

కాయస్థకులార్ణవచంద్రు లయిన గంగయసాహిణియు అతని మేనల్లుఁడైన జన్నిగదేవ సాహిణియు స్వర్గస్థు లయిన పిమ్మట త్రిపురాంతక దేవమహారాజు రుద్రమదేవికిఁ బ్రధానియు సైన్యాధ్యక్షుఁడునై కమ్మనాడు, ములికినాడు, పొత్తపినాడు, ఏరువనాడు, గండికోట మొదలగు సీమలకు నధికారియై ప్రతినిధిపాలకుం డై పరిపాలించి వాసికెక్కెను. మఱియు నితఁడు తన శాసనములలో "శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బాహత్తరనియోగాధిపతి, అనేక దేశాధిపతి చాతుర్వర్ణ్యసముద్ధరణ, పశ్చిమరాయదామోదర దిశాపట్ట,ఏకాంగవీర, వీరావతార, అతివిషమహాయారూఢ ప్రౌఢరేఖారేవంత, విజయలక్ష్మీకాంతనాయక, నారాయణ, కదనప్రచండ స్తంభ స్తంభితసకలక్షితిపాల కార్త్యయశస్తోమతిలకితదిగంగనాముఖ, వితరణ గుణవివర్జిత కామధేను కల్పద్రుమ

ప్రణతసకలనరపతి మణిమకుట కోటిమకరికాచుంబ్యమాన చరణనఖకిరణ కందళ కాకతికులతిలక రుద్రదేవ మహారాజ చరణనళినయుగళ సమారాధన, సమధిగతసకలరాజ్యాధిపత్యమహావిభవ, చలమర్తిగండ, మూరురాయ జగదళ మండలీక బ్రహ్మరాక్షస, గండపెండారు, త్రిపురాంతకదేవ మహారాజులు" అను విశేషణములతోఁ జేర్కొనఁబడి యుండుటచేతనే రుద్రమదేవి చక్రవర్తి నీకాలమున నప్రతిమానప్రతాపవంతుఁడై యుండె నని వేద్యము గాక మానదు. ఈబిరుదావళి నంతయుఁ గణపతిదేవచక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుఁడైన గంగయ సాహిణియు వహించి యుండుటచేత నితఁ డాతనికి కుమారుఁడో సోదరుఁడో యై యుండవలయు నని యూహించు చున్నాఁడను. అంబదేవ మహారాజు కుమారుఁడు త్రిపురాంతకదేవుఁ డని సిద్ధవటము సీమలోని వరికుంట గ్రామములో నొక శిలాశాసనముం గలదని యొకస్థానిక చరిత్రమునం జెప్పఁబడినది గాని దొరతనమువారి శాసనపరిశోధకులు "అంబయదేవ మహారాజును" త్రిపురాంతకదేవుని కనిష్ఠ సోదరునిగాఁ జేర్కొని యున్నారు[1]. వీరి సిద్ధాంతమే సరియైనది కావచ్చును. అంబయదేవుఁడు త్రిపురాంతకదేవుఁడు వీర లుభయులును గూడ కడప మఠాధిపతి యైన అఘోరశివాచార్యులవారి శిష్యు లయిన వీరశైవులుగా నుండి యనేకదానములను జేసి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండిరి. త్రిపురాంతకదేవుఁడు మొదట దువ్వూరును తరువాత ములికి నాటి సీమలోని వల్లూరుపట్టణమును రాజధానులుగఁ జేసికొని పరిపాలనము చేసెను. రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభకాలమున స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించి దేశముయొక్క శాంతికి భంగము కలిగించిన విజయగండ గోపాలుఁడు, ఎరువమానుమలిదేవరాజు, సిద్ధయదేవ చోడరాజు, మొదలగు చోడులను జయించి దేశమున శాంతిని నెలకొల్పె నని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వీరశైవుఁ డైనందున శైవగురువులకును శైవమఠములకును, త్రిపురాంతకములోని శ్రీత్రిపురాంతక దేవునకును శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవునకును

1. Annual Report on Epigraphy for 1906. No. 492. Public 2nd July 1906.

అనేక భూదానములను జేసి యుండెనని త్రిపురాంతకము మొదలయిన ప్రదేశములలోఁ గలయనేక శిలాశాసనములవలన వ్యక్తమగుచున్నది.

అంబయదేవమహారాజు

త్రిపురాంతకుని కనిష్ఠసోదరుఁడుగాఁ జెప్పఁబడిన యంబయదేవమహారాజు గండికోట మనోరథపురము రాజధానిగ గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనాదాడి, పెడకల్లు, సకిలి యేరువ, పొత్తపినాడు, మొదలుగాఁ గల సీమలనేలుచు త్రిపురాంతక దేవునకు సహాయుఁడై యుండెను. ఇతనికి ఘోడెరాయగంగిదేవయ్య సేనాపతిగ నుండెను. అంబదేవుఁడు శ్రీపతి గణపతి యను వానిని జయించి "రాయసహస్రమల్లుఁడు" అను బిరుదమును వహించెను. మఱియు నితఁడు దోర్దర్పమున నెల్లశత్రురాజుల యుద్ధరంగమున నెదుర్కొని యెరువమల్లిదేవుని, కేశవదేవుని, సోమిదేవుని, అల్లుగంగుని, దేవబ్రాహ్మణులకు గర్భశత్రువైన మల్లికార్జునిని, కదంబరాజయిన దామోదరుని జయించెను. రాజ్యభ్రష్టుఁడైన మనుమగండగోపాలుని విక్రమసింహపురంబున సింహాసన మెక్కించెను. కడవరాయుని నాశనము గావించెను. ఇతఁడును త్రిపురాంతక దేవునివలెనే బ్రాహ్మణులకు దేవమఠ గురువులకు దేవమఠములకు శివాలయములకు ననేక భూదానములను గావించెను. ఊటుకూరునం దొకగొప్ప చెఱువు త్రవ్వించి అంబసముద్ర మని పేరు పెట్టించెను. ఇతని మంత్రి అత్తిరేల యనుగ్రామములోని పరశురామేశ్వరుని యాలయమునకు మాన్యము లొసంగి యారామముల నిర్మించి సత్రములను గట్టించెను. కొన్ని గ్రామములలో చెఱువులు కాలువలు త్రవ్వించెను. పొత్తపినాటి సీమనంతయు గొలిపించి కొల లేర్పరించెను. మఱియు ననేక సత్కార్యము లాచరించినట్లు దెలియుచున్నది. త్రిపురాంతక దేవుఁడును, అంబయదేవమహారాజును రుద్రమదేవి కాలమున మాత్రమె గాక రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి కాలమునఁ గూడనుండి రుద్రమదేవి యనంతరము స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నించియు సాధ్యము గాక యతనివలనఁ బరాజితులై తమ తొంటి యధికారములను గోల్పోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

గోనగన్నారెడ్డిసాహిణి

కాకతి రుద్రమదేవి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు గోనగన్నయ సాహిణి వర్ధమానపురము రాజధానిగా నాంధ్రసామ్రాజ్యముయొక్క పశ్చిమ భాగమున కంతయు నధికారియై పరిపాలనము సేయుచు నామెకు దక్షిణ భుజమై యొప్పుచుండెను. ఈగోనగన్నారెడ్డికి విఠలనాథుఁడు సేనాపతిగా నుండెను. ఇతఁడు సర్వరాష్ట్రసమస్తప్రజారక్షణార్థమై రాచూరుదుర్గమును శా. శ. ౧౧౯౬ (౧౨౭౪) సంవత్సర మార్గశిర శుద్ధ సప్తమినాఁడు నిర్మించెనని యాదుర్గముపై నొకగోడమీఁద లిఖింపఁబడిన శాసనమువలనఁ దెలియు చున్నది. ఆశాసనములో గోనగన్నయ్యరెడ్డి సమస్తగుణగణాకరుం డనియు సత్యరత్నాకరుం డనియు సౌజన్యగౌరవుం డనియు, అరిగండభైరవుం డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, కాకతీయ కటక సన్నాహుఁ డనియు, వీరవితరణోత్సాహుఁ డనియు, కుడుపులూరి పురవరాధీశ్వరుం డనియు, వీరలక్ష్మినివేశ్వరుండనియు, కుసుమ కుల కమల మార్తాండుఁ డనియు, కదనప్రచండుఁడనియు, మీసరగండఁడనియు, ఉభయబలగండఁడనియు, గండరగండఁడనియు, అభంగ గండభేరుండుఁ డనియు, పాన్నిబ్బరగండఁడనియు, పాదిమువ్వరగండఁ డనియు, లాడకువర పెండారుఁ డనియు, చోళజగజాళవీరకాంతికాఱుఁ డనియు, గళశూళియనియు, సంతతార్చిత శశిమౌళి యనియు, కామినీజయాంతకుం డనియు, దుష్టతురగరేఖారేవంతుఁ డనియు, సమరసమయుం డనియు, దుర్వారవీరావతారుం డనియు, కోసఁగిమైలి తలగొండుగం డనియు, ఉప్పలసోముని తలగొండు గం డనియు, పండిభూపాలునితలగొండు గండనియు, అక్కినాయకుని తలగొండు గం డనియు, మేడిపలికాచయనాకురికిరకుండనియు, కందూరికేశినాయుని తల గొండుగం డనియు, ఆపాకళీమనిర్ధూమధాముం డనియు, నిరుపమసంగ్రామ రాముండనియు, తెట్టాలకాటకిశాపట్టనియు ఏఱుకతొండగోధూమఘట్టనఘరట్టనియు, కేప చెలుకినాయని నిస్సాహణాపహరణుండనియు, సహజకార్య భరణుం డనియు, కోటపెర్మాడిరాయ కంఠాధిరణ చూఱకాఱుం డనియు, చోడోదయ పట్టసూత్ర తురంగాపహారుం డనియు, రుద్రదేవ దక్షిణ భుజ

దండుఁ డనియు, నిజకీర్తిపూరిత బ్రహ్మాండకరండుం డనియు, పరబలోద్దండుఁ డనియు, శ్రీసోమనాథదేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుం డనియు, పరబలసాధకుం డనియు, అనేక బిరుదునామములతో నభివర్ణింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు సంతతార్చిత శివరాత్రి యని పేరొనఁబడుటచేతనే శివభక్తుఁ డని తెల్లమగుచున్నది. ఇతఁడు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రభుత్వము సేయుచుండఁగా తద్రాజ్యరక్షామణియైన విఠలనాథుఁడు శ్రీనారాయణదేవదివ్య శ్రీపాదపద్మారాధకుం డని పేరొనంబడి యుండుటచేత నాతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డని వేద్య మగుచున్నది. ఈవిఠలనాథుఁడు ఆదవని, తుంబుళము, మానువ, హోలుక, దుర్గములు సాధించినట్లుగా రాచూరుశాసనమున లిఖియింపఁ బడినది. పైని గన్నయ్యరెడ్డికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములలోఁ జేరొనంబడిన పట్టణము లన్నియును రాచూరుమండలములోనివిగ నున్నవి. ఆపట్టణముల యొక్కయు వాని నాయకులయొక్కయు చరిత్రమును దెలుపునట్టి శాసన ప్రమాణము లేవియు దొరకియుండనందునఁ జెప్పుటకు సాధ్యపడదు.

గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథరామాయణము.

ఈగోనగన్నారెడ్డి రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి తండ్రి యగునేమో కొంచెము విచారింపవలసి యున్నది. రంగనాథుఁడను నాతఁడు రామాయణమును ద్విపదకావ్యము గా రచియించెను. కనుకనే యీ గ్రంథమునకు రంగనాథరామాయణ మను పేరు గలిగిన దని చెప్పుదురు గాని గ్రంథమునందు గోనబుద్ధరాజు రచించినట్లు గానంబడుచున్నది. మనుమూరి సంస్థానాధిపతి యగు బుద్ధరాజున కాశ్రితుఁ డయిన రంగనాథుఁ డనుకవి తన ప్రభువుపేరిట రచించెనే కాని బుద్ధరాజు రచింపలేదనియు బుద్ధరాజు రచించి యుండునేని బుద్ధరాజ రామాయణ మను పేరే నిలిచి యుండును గాని రంగనాథరామాయణ మను పేరు నిలిచియుండుటకుఁ గారణము గానరాదనియును, గొందఱు చెప్పుదురు. మఱికొందఱు రంగనాథుఁడు బుద్ధరాజునకు బంధుఁడనియు దూపాడుపరగణా కధికారిగ నుండె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఈగ్రంథము

నకు మొదట బుద్ధరాజునకుఁ 'కవిలోకభోజుండు' అని విశేషణము చెప్పఁబడినది. నిజముగా బుద్ధారెడ్డియే యీ గ్రంథమును రచించి యుండినయెడలఁ దాను కవిలోకభోజుండని యాత్మస్తుతి చేసికొనునా యని కొందఱు శంకించుచున్నారు. ఈ యుత్కృష్టమనోహరమైన కావ్యమును ఎవరు రచించినను ఇందలి కాండాంతములందలి

"ద్వి అని యాంధ్రభాష భాషాధీశనిభుఁడు
వినుతకావ్యాగమ విమల మానసుఁడు
పాలితాచారుఁ డపారధీశక్తి
భూలోకనిధికోన బుద్ధభూవిభుఁడు
తనతండ్రి విఠ్ఠలధరణీశు పేరఁ
గమనీయగుణధైర్యకనకాద్రి పేరఁ
బనుపూని యరిగండభైరవు పేర
నాచంద్రతారార్కమై యొప్పమీఱ
భూచక్రమున నతిపూజ్యమై వెలయు
నసమానలలితశబ్దార్థసంగతుల
రసికమై చెలువొందు రామాయణంబు
పరఁగ నలంకారభావన ల్నిండఁ
గరమర్థి......కాండంబు సెప్పె."

అను వాక్యములవలన గోనబుద్ధరాజు తనతండ్రి విఠ్ఠల ధరణీశు పేర రచియించినట్టు వ్రాయఁబడియున్నది. దీనింబట్టి బుద్ధరాజు తండ్రి విఠ్ఠలనాథుఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాని ఉత్తరరామాయణమును ద్విపదగా రచియించిన కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలభూపతియును తమతండ్రి బుద్ధరాజనియును బుద్ధరాజు గోనకోట గన్నక్షితీంద్రునకును అన్నమాంబికకును దనయుండనియును తద్గ్రంథ పీఠికలో

"ద్వి. గోనకులాబ్ధిశశాంకలక్ష్మీశుండు
వానొప్పుకోట గన్నక్షితీంద్రునకు

ననఘాత్మ యగుచున్న యన్నమాంబికకుఁ
దనయుండు బుద్ధాభిధానుండు పనుప
నారయ మత్స్యకూర్మాది దివ్యావ
తారంబులం దెల్లఁ దలఁచి చూడంగ
రామావతారంబు రమణీయ మగుట
రాముపావనచరిత్రము దివ్యభాష
లోకానురంజన శ్లోకబంధములఁ
జేకొని వాల్మీకి చెప్పినజాడ
మాతండ్రి బుద్ధక్ష్మానాథుపేర
నాతతన్పుపక్కైరవాప్తుని పేర
ఘనుఁడు మీసరగండ కాచవిభుండు
వినుతశీలుఁడు పినవిఠల భూపతియుం
నని జనుల్ నుముఁ గొనియాడఁగ మేము
వినుతి నూతన పద ద్విపదరూపమునఁ
బ్రాకటంబుగ నాంధ్రభాషను జెప్పఁ
గైకొన్న యుత్తరకథ యెట్టి దనిన"

అని వ్రాసియున్నాడు. రంగనాథరామాయణములో బుద్ధభూవిభుని తండ్రి విఠలధరణీశుఁ డనియు,' ఉత్తరరామాయణములో బుద్ధారెడ్డి తండ్రి గన్నారెడ్డి యనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత సొండొరులకుఁ గలసంబంధమును దెలిసికొనుటలోఁ గష్ట మెక్కువ యగుచున్నది. పై రాచూరు శాసనములోఁ జెప్పఁబడిన గోనగన్నారెడ్డియును, విఠలనాథుఁడును రంగనాథ రామాయణములోను ఉత్తరరామాయణములోను జెప్పఁబడిన విఠలధరణీశుఁడును గన్నక్షితీంద్రుఁడును ఒక్కరే యని చెప్పవచ్చును గాని బుద్ధరాజుతండ్రి గన్నక్షితీంద్రుఁడా విఠలనాథుఁడా యనునది సందిగ్ధముగా నున్నది. రాచూరు శాసనమును బ్రకటించిన శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్య. ఎం ఏ. గారు గోనగన్నయ్యారెడ్డియు, విఠలనాథుఁడును సోదరు లనియు, పినతండ్రి పెదతండ్రులను గూర్చి

తండ్రు లని చెప్పు నాచారము కలదు గావున గన్నయ్యారెడ్డి కుమారుఁడైన బుద్ధారెడ్డి పినతండ్రియైన విఠలధరణీశునికిఁ గృతి నొసంగుదు తండ్రి యని పేర్కొని యుండు నని యూహించుచున్నారు 1

బుద్ధారెడ్డి కూఁతురు కుప్పమాంబ శాసనము.

గోనబుద్ధారెడ్డికి కుప్పమాంబ లేక కుప్పసానమ్మ యను నొక కొమార్తె గలదు. ఈమె శాసనములు బూదపూరు, వర్ధమానపురములలో రెండు మూఁడు గలవు. ఈమె తనబూదపూరి శాసనములో నీ క్రిందివిధముగా ఈశ్వర భట్టోపాధ్యాయుల వారిచే నభివర్ణింపఁబడినది.

"శ్రీగోనవంశనిజశేఖరబుద్ధయాఖ్యపుత్రీ పవిత్రచరితా ధరితాగుణౌఘైః
శృంగారసారకరణిః కరణీయదక్షా కుప్పాంబి కాజని చ తస్య సతీ కళత్రమ్"

బుద్ధారెడ్డి యింటిపేరు గోనవారుకాని కోనవారు కాదని గనంబడుచున్నది. రంగనాథరామాయణముద్రణకర్తలు గోనశబ్దమును కోనశబ్దముగ మార్చినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అయినను తెలుఁగుభాషలో కకారము గకారముగా నుచ్చరింపఁబడు పదము లనేకములు వాడుకలోఁ గలవు. ఈ గోనబుద్ధారెడ్డి కూఁతు రయిన యీ కుప్పమాంబ కాకతి మహాదేవరాజు వంశమునందు జనించి కాకతి రుద్రదేవీ ప్రసాదాసాదిత రాజ్యలక్ష్మీ నివాసుండైన శ్రీమల్యాల గుండదండాధీశ్వరుని కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈమె శా. శ. ౧౧౯౮ ధాతుసంవత్సర మాఘశుద్ధ దశమీ గురువారమునాఁడు స్వర్గస్థుఁడైన తనభర్త గుండయపేరను లింగప్రతిష్ఠ గావించి బూదుపూరను పొలమునందు గున భూదానముల ననేకములను గావించెను. ఈ శాసనమును బట్టి శ్రీ. శ. ౧౨౭౬వ సంవత్సరము నాఁటికి నీమె భర్త మృతి నొందె ననియు, ఈమెకు బాచయ, బొప్పండు, గణపతిదేవుఁడు, పర్వతము మల్లయ యను కొడుకులును, మల్లయ, బుద్ధయ, విఠ్ఠయ, కాటయ, పిడుగుగుండయ యను తమ్ములును

1. The Lithic Records in Hyderabad by M. Ramakrishna Kavi M. A. The Rachur Inscription of Gona Gannayya Reddi.

కలగనియును తెలియుచున్నది. కుప్పమాంబ సోదరులలో నొకఁడగు కాటయకు కాచయ యను నామాంతరము కలదేమో తెలియరాదు. అప్పుడు కాచవిభుఁడును విఠలభూపతియు కుప్పమాంబసోదరు లగుటచేత రంగనాథ రామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డియు, కుప్పమాంబ తండ్రి యగు గోన బుద్ధారెడ్డియు నొక్కరే యని చెప్పుటకు సంశయింపం బని లేదు.

నాగదేవమహారాజు.

కాకతి రుద్రదేవి సైన్యాధ్యక్షులలో నొక్కఁడగు నాగదేవ మహారాజు విక్రమసింహపురము రాజధానిగా పాకనాటిని బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి పోతయసాహిణి మంత్రిగ నుండెను. ఈ మహామండలేశ్వరుని గూర్చి నెల్లూరి చరిత్రమునందు వివరించి యున్నాను. మార్కండేయపురాణమును కృతి నొందిన గన్నమంత్రి తండ్రియగు నాగచమూపతియు పై నాగదేవ మహారాజు నొక్కరేయని యూహింపవచ్చును. అట్లయినయెడల నాగదేవ చమూపతి చతుర్థవంశమున జనించిన మల్లసైన్యనాయకునకు పోలాంబకును బుట్టె నని మార్కండేయపురాణములోని:—

"ఉ. ఆరమణీయ దంపతుల కన్వయరత్నము బంధులోకమం
దారము ధైర్యమందర ముదాత్త దయానిధి దానధర్మ వి
ద్యారసికుండు నాగవిభుఁ డంచితభాగ్యపరుండు పుట్టెఁ బెం
పార శచీపురందరుల కర్థి జయంతుఁడు పుట్టినట్లుగన్."

అను పద్యమువలనఁ దేటపడఁ గలదు. ఇతఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి తలవరియైన మేచయనాయకుని కూఁతురగు మల్లమాంబికను వివాహమయ్యెను. ఈ దంపతులకు జనించి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికడ సైన్యాధిపతులుగ నుండి ప్రఖ్యాతి కెక్కిన గన్నయాదులు మార్కండేయ పురాణమున నిట్లభివర్ణింపఁబడిరి.

"శా. ఆమల్లాంబకు నాగశౌరికి విశిష్టాచారు లుద్యద్గుణ
స్తోమాకల్పు లనల్పకీర్తిపరు లస్తోకస్థిరశ్రీయుతుల్

ధీమంతుల్సుతు లుద్భవించి రాఁగ, గాంతేయ ప్రభావోన్నతుల్
రామప్రఖ్యులు వహ్నితేజులు జగత్ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయుల్.''

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము.

కాకతి రుద్రదేవికి ముమ్మక్క లేక ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మ అను నిరువురు కూఁతులు గలరు. ముమ్మడమ్మ చాళుక్యవంశోద్భవుం డైన వీరభద్ర రాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియె నని స్థానిక చరిత్రమువలనం బట్టి దెలియుచున్నది గాని ముమ్మడమ్మభర్తయొక్క చరిత్రము లేశమాత్రము దెలియరాకున్నది. రెండవకొమార్తె యగు రుయ్యమ్మను ఇందులూరి అన్నదేవ భూపాలుని కిచ్చి వివాహము చేసినట్లు, ఇందులూరి వారి వంశచరిత్రమును బట్టి దెలియుచున్నది. ఈ రాజకుమారు లిరువురును రుద్రదేవి చక్రవర్తినికి లోఁబడిన సామంతమాండలిక ప్రభువు లయి యుండవలయును. ముమ్మడమ్మకు నిరువురు పుత్త్రులు జనించిరి. మొదటి పుత్త్రుని నామము ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు. రెండవ పుత్త్రుని పేరు అన్నమదేవుఁడు. రుయ్యమ్మకు సంతానము లేదు. ప్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో మనకు సరిగాఁ దెలియదు. శా. శ. ౧౧౬౬ వది యగు నందన సంవత్సర చైత్రశుద్ధ పంచమీ గురువారమునాఁడు రోహిణీనక్షత్రమున బ్రాహ్మీముహూర్తమున సూర్యాంగారక బృహస్పతు లుచ్చస్థానగతులై శని నిజస్థానంబున నుండ ముమ్మడమ్మ గర్భమునుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించె నని స్థానికచరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడినది గాని యది సరియైనదిగాఁ గన్పట్టదు. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వఱకు జీవించియుండి పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములు వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడినట్లు క్రీ. శ. ౧౨౪౪ గవ సంవత్సరమున జనన మందినది సత్యమగునేని గణపతి చక్రవర్తి మరణకాలము నాఁటికి ౧౬ సంవత్సరములు వయస్సుగలవాఁడై యుండవలయును కదా! అట్టి సందర్భమునఁ దన రాజ్యమునకు ప్రతాపరుద్రునికిఁ దానే పట్టము గట్టియుండును. అతఁడు పట్టము గట్టకయున్నను రుద్రమదేవి యైనను ప్రతాప

రుద్రుని అభిషిక్తుని గావించి యుండును. అట్లు జరుగక రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేయుట సంభవింపదు. ప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను గనుక నెనుబది సంవత్సరములు జీవించి యున్నవాఁడని చెప్పవలసివచ్చును. విద్యానాథ మహాకవికృతమైన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణ మను నలంకారశాస్త్రగ్రంథమునందు రుద్రమదేవి రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నందునను “మారోఽపాలో” అను వెనీసువర్తకుఁ డామెపరిపాలనమును శ్లాఘించి నలువది సంవత్సరముల నుండి పరిపాలనము చేయుచున్న దని చెప్పియున్నందునను రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేసిన దను మాట నిరాకరింపఁదగినది కాదు. కాఁబట్టి భావిపరిశోధనములవలనఁ బ్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో యెప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనో తెలియు పర్యంతము రుద్రమదేవి క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వఱకును బరిపాలనము చేసి తరువాత రాజ్యభారమును మనుమనిపైఁ బెట్టెనని యూహింతము. మనుమఁ డయిన ప్రతాపరుద్రుని రుద్రమదేవి కుమారునిగాఁ బెంచుకొన్నట్టు గానిపించుచున్నది. ఏకాసనమునందు రుద్రమదేవి గణపతికూఁతు రని చెప్పఁబడినదో ఆశాసనమునందు రుద్రమదేవికి రుద్రదేవుఁ డను కుమారుఁడు గలఁ డని యీ క్రింది శ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

“ శ్రీవిశ్వేశ్వరదేశికేంద్రశివహస్తోద్భాసితోర్వ్యాశ్రమ
త్రిశూలికజగద్దళప్రతిబలప్రధ్వంసిజన్మోత్సవః
యస్యాః కాకతివంశమౌక్తికమణిః శ్రీరుద్రదేవ స్సుత
స్తస్యాః కిం కథయామ వైభవ మతః శ్రీరుద్రదేవ్యాః పరం ”

శ్రీరుద్రదేవి తన మనుమనికి వయస్సు వచ్చినదని తెలిసికొన్న తరువాతనే రాజ్యభారము నొప్పగించె నని ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమందుఁ జెప్పఁబడినది.

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు.

రుద్రమదేవి రెండవయల్లుఁడైన అన్నమదేవ భూపాలుఁడు అనుమకొండకుఁ బూర్వపు సింహాచలమునకును నడుమదేశమును తనయన్నయగు కొలని రుద్రమనాయని సాహాయ్యముతో జయించి రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజమై యొప్పుచుండినవాఁడు. ఇతఁడు సూర్యవంశజుఁ డని చెప్పఁబడియెను. ఇతని పూర్వులగు శైలము భీమన, మొదలగువారు ధరణికోట, కొలిపాక, కేతవరము, విజయవాడ మొదలగు ప్రదేశములం బరిపాలనము చేసి ప్రతిష్ఠగాంచినవారు. వారిశాసనములు గణపతిచక్రవర్తి కాలమునాఁటి వఱకు కొలిపాక, కేతవరము, ధరణికోట మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. మఱియు వాకుటుంబము వారియొక్క శాసనము లప్పటినుండి క్రీ. శ. ౧౫౧౭ వఱకు విజయవాటికయందుఁ గానంబడుచున్నవి. శా. శ. ౧౮౮౦ దవ సంవత్సరములో విజయవాటికయందు లిఖియింపఁబడిన యొక శాసనములో నొక అన్నలరాజు పేర్కొనంబడియెను. అం దతఁడు గోదావరికి వంతెన గట్టించె నని చెప్పఁబడినది. ఆభాగ మీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

“ఆసీ త్కుంతమరాజేంద్ర స్స్వాసీ రిపువిజిత్వరః ।
ఆసీ న్మదరణ శ్చక్రశాసీ తస్య తనూభవః ॥
ఆసీ దన్నలదేవేంద్రో దాసీకృతధరాపతిః ।
భాగీరథీపాథోధే స్సా గీతచరితాం బుధైః ॥
ఆర్యా స్నృపస్య త స్యాసీ ద్భార్యా కేశవనామకా ।
యాతుం యశాంసి రోజంతోః పాతుం చాంభసి మజ్జతః ॥
సేతుం బబంధ గోదాయా యా తుంగజలవీచికా । ”

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు రాజమహేంద్రవర ప్రాంతప్రదేశమును ముప్పది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనని స్థానికచరిత్రములందుఁ జెప్పఁ

బడినది. కాఁబట్టి పైశాసనములోఁ జేర్కొనంబడిన యన్నలరాజును స్థానిక చరిత్రములం జెప్పఁబడిన యన్నమదేవ భూపాలుఁడును భిన్నులు గాక యొక్క-రే యనియు, ఆయన, రెండవప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ బినతల్లియగు రుయ్యాంబ పెనిమిటి యగు ఇందులూరి యన్నమదేవ భూపాలుఁడనియు విశ్వసింప వచ్చును. ఇతనికి సంతానము లేనందున నితనియనుమతి గైకొనియే రుద్రమ దేవి తనపెద్ద కొమార్త పుత్త్రుఁడగు శ్రీ వీరప్రతాపరుద్రదేవునకుఁ బట్టము గట్టెను.

చెన్నపురి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకభాండాగారములో వెలుగోటివారి వంశచరిత్రం బను పేరితో నున్న యొకపుస్తకములో గణపతిదేవునకు పుత్త్ర సంతతి లేక రుద్రాంబిక యను కొమార్త యుండె ననియు, గణపతికిఁ బిమ్మట రేచెర్ల ప్రసాదాదిత్యుం డామె పురుషుండని ప్రకటించి సింహాసనంబునం గూరుచుండఁబెట్టి రాజ్యంబును దానే నిర్వహించుచు నామె కొకకన్యకను దెచ్చి పెండ్లి చేసె ననియు, ఆకన్యక కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత, తనభర్త ను స్త్రీనిగా నెఱింగి విషణ్ణహృదయయై యుండునంత నీ ప్రసాదాదిత్యుండు తెలిసికొని యొక మహాపురుషుని యనుగ్రహమున నారామాతిలకము పుత్త్ర రత్నమును గాంచునట్లుగాఁ జేసి రుద్రదేవిని జంపి యాచిన్నవానిని రాజ్యాధి పతిని గావించె నని యున్నది. ఇది అవిశ్వసనీయమైనట్టి కథగా నున్నది.

రుద్రమదేవి పరిపాలనము.

ఇంకను రుద్రమదేవి పరిపాలనకాలమున దాదిసోమయసాహిణి మొద లగు ప్రసిద్ధులైన సైన్యాధిపతు లెందఱో గలరు గాని వారల చరిత్రము వివర ముగాఁ దెలియరాదు. ఈమె ఇట్టి యవక్రపరాక్రమవంతు లయిన శూరవరుల సాహాయ్యముతో శత్రురాజులను ప్రతిపక్షుల నోడించి చిరకాలము నిష్కం-టకముగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమును పరిపాలనము చేసి తనయశస్సును లోకమున

వ్యాపింపఁజేసెను. ఈమె తన పూర్వులవలెనే ధర్మమును నీతిని గాపాడి దేశమునకు శాంతిని గలిగించి తనప్రజలచే మిక్కిలి భక్తిపూర్వకముగాఁ గొలువఁబడి ప్రేమింపఁబడుచు చిరకాలము పరిపాలనము చేసెనని "మార్కోపోలో" అను వెనీసువర్తకుఁడు శ్లాఘించి వ్రాయుటయె యామెప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

పదుమూడవ ప్రకరణము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౨౯౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౧ వఱకు)

ఇట్లు పదుమూఁడవశతాబ్దము నంతమున రుద్రదేవికి దౌహిత్రుఁడును దత్తకుమారుఁడు నైన శ్రీకాకతివీరప్రతాపరుద్రదేవ మహారాజు త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యభారమును వహించి అధ్యాసిత వజ్రసింహాసనుండై శిష్టరక్షణమును దుష్టశిక్షణమును గావింపుచు ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఇతఁడు యౌవనవంతుఁ డైన వెనుక రుద్రదేవికాలమున దేశమునకు బాధ కలిగించు చుండిన సామంతనృపతులను జయించి యాంధ్రసామ్రాజ్యము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వెలుఁగునట్లు ప్రయత్నించి సఫలీకృత మనోరథుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషను మాటలాడిన ప్రజలనెల్ల నేకచ్ఛత్రియము క్రిందికిఁ గొనివచ్చెను. ఈరెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము సకలసమృద్ధులతో నొప్పుచుండెను.

ఏకశిలానగరము.

ఆకాలమున నుత్తరహిందూదేశంబునం దురుష్కులకు రాజధానీనగరమై ప్రసిద్ధి వహించియున్న ఢిల్లీ నగరమునకన్న నైశ్వర్యప్రభావమున మిన్నయై దక్షిణహిందూస్థానంబునం గల పురంబులలో నెల్ల మేటి యై, శత్రుజన

భయంకరమై, ఏకశిలానగరము వన్నె కెక్కి యుండెను. ఎక్కడఁ జూచినను దేవాలయ గోపురంబులును, ఎక్కడ వీక్షించినను రాజభవనంబులును రమణీయంబులై ప్రకాశించుచుండెను. ఏకశిలానగరములోని సౌధాగ్రములు మణిహేమకుంభములతో నలంకరింపఁబడి యున్నవని యొకకవి వర్ణించి యున్నాఁడు. మంచనగోవిందశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడు టిట్టిభసెట్టియను వైశ్యమిత్రునితోడ నేకశిలానగరమును బ్రవేశించిన విధానమును వల్లభామాత్యకవి క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమున నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. సప్తపాతాళ విష్టప మహాప్రస్థాన
ఘంటాపథం బైన ఘనసుపరిఖ
తారకామండల స్తబకావతంసమై
కనుచూపు గొనని ప్రాకారరేఖ
పుంజీభవించినభువన గోళము భంగి
సంకులాంగణ మైన వంకదార
మెఱుఁగు టెక్కులతోడి మేరుశైలముఁబోలు
పెనుపైఁడి తలుపుల పెద్దగవిని
గీ. చూచిచేరఁ బ్రవేశించెఁ జొచ్చెఁ బ్రీతి
సఖుఁడు దానును రథఘోట శకటకరటి
యూథసంబాధముల కొయ్యనోసరిలుచు
మందగతి నోరుగల్లు గోవిందశర్మ."

మఱియు :—

" రాజమార్గంబు వారణఘటా ఘోటక
శకటికాభటకోటి సంకులంబు
ధరణీస్థలీరజ స్త్రసరేణు బహుళంబు "

అతిశయోక్తులను విడిచిపెట్టిన పక్షమున కోటచుట్టును గల యగడ్త మిక్కిలి లోఁతు గల దనియు, ప్రాకారములు మిక్కిలి యెత్తు గలవనియు, భావ మేర్పడుచున్నది.

నని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఏకశిలానగర దుర్గప్రాకారములకు వెలుపలను లోపలను గూడ వాటిక లనియు వాడ లనియు వ్యవహరింపఁబడెడు పేటలు విస్తరిల్లి యుండెను.

నాగయగన్నమంత్రి.

ఇమ్మహానగరమున కంతకును ప్రతాపరుద్రుని మంత్రులలో విఖ్యాతుండగు "గన్నమనాయఁడు" అను కమ్మసేనాని గత్తుఃపాలుఁడై క్రమశిక్షణము నెఱపు చుండెను. ఈగన్నయమంత్రి మడికిసింగనకవి విరచిత మైన పద్మపురాణకృతికి భర్త యైన కందనమంత్రికి పిన్నతాత యని (అనఁగా గన్నయమంత్రి జ్యేష్ఠభ్రాత యైన గణపతికి కందనమంత్రి మనుమఁడని) శ్రీవీరేశలింగము పంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రములో మడికిసింగనకవింగూర్చి వ్రాయు సందర్భమునఁ దెలుపుటచేత నీగన్నయమంత్రిని వారు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడని యభిప్రాయపడినట్లు విదిత మగుచున్నది. ఆయభిప్రాయము సరి యైనది కాదు. గన్నయమంత్రి చతుర్థకుల భూషణుఁడని మారన కవికృతి యైన మార్కండేయపురాణములో విస్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడి యున్నది. గన్నయమంత్రికి నాయకత్వము ప్రతాపరుద్రునివలననే యనుగ్రహింపఁబడినట్లుగా మార్కండేయపురాణమున నీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"చం. ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్ర మనుజేంద్రునిచేఁ బడసెం బ్రవీణుఁడై
కొలిచియు శౌర్యలీల రిపుకోటి రణావనిఁ గీటడంచియు
న్బలరిపుతుల్యవిక్రముఁడు నాగయగన్నవిభుండు తేజము
న్వెలసిత రాజ్యచిహ్నములు విశ్రుతలక్ష్మియు నాయకత్వమున్."

ఈగన్నమంత్రి కాకతిక్ష్మాతలాధీశకటకపాలుఁడని మార్కండేయపురాణమునం బలుతావులఁ జెప్పఁబడి యుండుటయే గాక యీక్రింది పద్యములోఁ బ్రత్యేకముగా నభివర్ణింపఁబడియెను.